

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

ÇƏNDİRLİ XALID ƏSGƏR OĞLU

**«REGIONAL SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏNZİMLƏNMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ»**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060404

İqtisadiyyat

İxtisaslaşma:

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Elmi rəhbər:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Dos.i.e.d, M.Ə.Əliyev

Magistr proqramının rəhbəri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

dos. Mahmudova İ.M.

Kafedra müdiri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Əhmədov M.A.

BAKI - 2014

MÜNDƏRICAT

CİRİŞ		3-7
I FƏSİL	REGIONLARIN DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAFIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	8-30
1.1.	Regionların davamlı iqtisadi inkişaf probleminin tədqiqinin nəzəri əsasları.	8-14
1.2.	Müasir dövrdə regionların davamlı inkişaf modelinə keçidin zərurəti, başlıca yolları və mexanizmləri.	14-23
1.3.	Regional inkişafın təmin edilməsinin institusional əsasları.	23-30
II FƏSİL	AZƏRBAYCAN REGIONLARININ DAVAMLI İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	31-56
2.1.	Azərbaycan regionlarının davamlı inkişafının mövcud vəziyyəti və onun sistemli təhlili.	31-44
2.2.	Regionlarda milli istehsalın və milli sahibkarlığın inkişafının xarakterik cəhətləri və başlıca istiqamətləri.	44-56
III FƏSİL	REGIONLARIN DAVAMLI İNKİŞAFININ PRIORİTETLƏRİ VƏ MEXANİZMİ	57-78
3.1.	Regionların iqtisadiyyatının strukturunun davamlı inkişafının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri.	57-67
3.2.	Regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin sosial problemləri.	
3.3.	Regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun reallaşdırılmasının prioritetləri.	67-78
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR		79-82
İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT		83-86

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müstəqil dövlət öz suverenliyini qoruyub saxlamaq üçün əlverişli imkanlardan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatını milli mənafeələrə və dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq inkişaf etdirir. Ulu öndər H.Əliyevin dediyi kimi, müstəqilliyin əldə edilməsi nə qədər çətindirsə, bu tarixi nailiyyətin qorunması ondan da çətindir. Hər bir inkişaf edən sistem üçün isə onun tərkib elementlərinin, əsasən də regionlarının sistemin dayanıqlılığına təsir etmə dərəcəsi vacib amillərdən biridir. Lakin Azərbaycanın müstəqilliyinin ilkin dövründə dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsədləri, vəzifələri və metodlarının əks olunduğu sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının olmaması yanlış olaraq regional siyasətin lazımsızlığı haqda təsəvvürlərin formalaşmasına səbəb olmuş, bir çox dövlət qulluqçuları və iqtisadçılar tərəfindən ayrılıqda sistemin elementi kimi götürülən ölkədaxili regionun davamlı inkişaf etməsi ayrılıqda yüksək əhəmiyyətli bir proses kimi qəbul edilmirdi. Ayrı-yarı mütəxəssislərin regionların ümumi - iqtisadi və hüquqi mühiti formalaşdırmadığı, yalnız müəyyən normativ – hüquqi aktların qəbulu ilə mövcud problemlərin həll edilə bilməsi haqda fikirləri uzun müddət ərazilərin özünəməxsusluqlarının qəbul edilməməsi ilə nəticələnmişdi. Nəticədə transformasiya dövrünün ilk illərində regionlar arasında əlaqələr pozulmuş, ölkənin iqtisadi inkişafı ilə regional inkişafın uzlaşdırılmaması baş vermiş və ölkə səviyyəsində qəbul edilən qərarlar yerlərdə zəruri nəticələri verməmişdir. İqtisadi inkişafda regionların sosial-iqtisadi müstəqilliyinin hansı dərəcədə olması üzərində fikirlərin cəmlənməsi, onların spesifik inkişaf yolunun seçilməsi üzərində konkret təkliflərdən ümumiləşdirmələrə doğru müddəaların və ümumi dövlət tədbirlərinin yaranmasına səbəb olmuşdu. Regionların daxili vəziyyətlərində və inkişaflarında mövcud olan əhəmiyyətli fərqlərin olması isə onların hər birinin daxili inkişafı üçün xüsusi şəraitin olmasını tələb edir. İqtisadi münasibətlərin liberallaşdığı bazar şəraitində ölkə üzrə davamlı inkişafın təmin edilməsində məhz regional həlqənin rolu artır və Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurla başladığı iqtisadi-sosial islahatların davamı kimi hal-hazırda dövlət başçısı

İlham Əliyev tərəfindən regionların sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi önəm verməsi regionlarının davamlı inkişafının aktual problemlərinin həlli ilə bağlı metod, vasitə və mexanizmlərin aktiv axtarışına diqqətin artırıldığını göstərir. Bu da özünü regional strateji planlaşdırmanın, yerli, mərkəzdən asılı olmayan idarəetmənin və onların hər birinin inkişafı üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edərək davamlı inkişafa keçidə zəminin yaradılmasını qarşıya bir prioritet məqsəd kimi qoymuşdur.

Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin davamlı inkişafıyla bağlı qarşıya qoyduğu strateji və cari məqsədlərə çatmağın başlıca vasitəsi respublikanın bütün iqtisadi rayonlarının istehsal potensialından, təbii-iqtisadi imkanlarından, yerli və xarici investisiyadan, elmi-texniki və kadr potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdır. Qeyd edək ki, məhz bu baxımdan islahatların geniş miqyasda aparıldığı bir dövrdə məhz dövlətin regional iqtisadi siyasəti, regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul olunmuş dövlət əhəmiyyətli proqramlar və tənzimləmə-idarəetmə mexanizmləri regionların, onların təsərrüfat sahələrinin inkişafı qarşısında prioritet-perspektiv məqsədlərin və cari-taktiki tədbirlərin daha dərinə təhlil edilərək dərk edilməsi və reallaşdırılmasını bir tələb kimi qarşıya qoyur, qəbul edilmiş 2004-2008 və 2009-2013-cü illər üzrə regional inkişaf proqramları və bir sıra digər hüquqi-normativ sənədlərdən istifadə isə öz növbəsində idarəetmə prosesini daha səmərəli edir. Cəmiyyətin və dövlətin mənafeyi baxımından onların yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi və stimullaşdırması, dövlətin geniş miqyasda həyata keçirdiyi regional siyasət vasitələrinin reallaşdırılmasından əldə olunan nəticələr bu tədbirlərin vaxtaşırı təhlilini, uzlaşdırmasını, əlaqələndirməsini vacib edir, davamlı inkişafın regional problemlərinin, onların aradan qaldırılması yol və inkişaf istiqamətlərinin tədqiqinə və davamlı inkişafı təmin edəcək tənzimləmə mexanizmlərinin istifadə imkanlarının araşdırılmasına, davamlı inkişafın təmini ilə əlaqəli zəruri təklif və tövsiyələrin hazırlanmasına böyük ehtiyac duyulur. Bu qeyd olunanlar bir daha

respublikanın regionlarının davamlı inkişafının təmin edilməsi mexanizmlərinin araşdırılmasının aktuallığını sübut edir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Məlum olduğu kimi regional problemlər həm SSRİ dövründə, həm də müstəqil Azərbaycanda həmişə alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu problemin tədqiqi ilə ölkəmizin görkəmli alimlərindən Ə.Mahmudov, A.Nadirov, S.Hüseynov, Z.Ə. Səmədzadə, A. Ələsgərov, M.M. Mahmudov, Ə.Bayramov, Ə.Nuriyev və başqaları məşğul olmuşdur.

Tədqiqat mövzusunun bəzi problemlərini Qladkiy Yu.N., Çistobayev A.S., O.Boqomolov, Buşiqina A., Qrisay O.V., İbrahimov A. və başqaları da araşdırmışlar.

Mövcud ədəbiyyatlarda təklif olunan üsulların və modellərin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, bunların hər birinin müəyyən xüsusiyyəti, tədqiqat sferası və məqsədi vardır. Lakin heç bir tədqiqatda son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regionların qarşısında duran yeni tələblər və vəzifələr tam nəzərə alınmamışdı.

İşin məqsədi və vəzifələri. Magistr işinin başlıca məqsədi keçid şəraitində respublikada formalaşmış yeni mülkiyyət formaları və təsərrüfatlar şəraitində, xüsusilə də xüsusi mülkiyyətin xüsusi çəkisinin artdığı şəraitdə müxtəlif formalarda inkişaf etmiş, zəif inkişaf etmiş, «problem» xarakterli və ekstremal şəraitdə ərazilərə malik regionlar üzrə dövlətin regional siyasətinin və regional inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini öyrənmək, tədqiq etmək və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklifləri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Magistr işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar münasibətləri şəraitində regional siyasətin prinsiplərini araşdırmaq;
- regional siyasətin tədqiqi metodları və onların tətbiqi ardıcılığını aydınlaşdırmaq;
- regional siyasətin məqsədlərinin reallaşdırılması qaydalarını tədqiq etmək;

- regional siyasətin formalaşdırılması proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması istiqamətlərini araşdıraraq müvafiq təkliflər vermək.

Tədqiqat obyektini kimi Azərbaycan Respublikasının regionlarının xalq təsərrüfatı sahələri götürülmüşdür.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını mövzu ilə əlaqədar milli və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin nəzəri-təcrübəvi elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar və onlara uyğun olaraq icrəedici orqanların qəbul etdikləri qərarlar və digər normativ-hüquqi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işi müvafiq statistik, iqtisadi-riyazi üsullardan və modellərdən geniş istifadə etməklə sistemli təhlil metodu əsasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistik Komitəsinin Statistik Göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Azərbaycanın regionları Statistik Göstəriciləri, «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının» (204-2008-ci illər) yerinə yetirilməsinin dörd illik hesabatına dair materiallar təşkil etmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardır ibarətdir:

- yeni təsərrüfatçılıq formaları şəraitində Azərbaycanda iqtisadi rayonlaşdırmanın nəzəri-metodoloji əsasları ümumiləşdirilmişdir;

- Azərbaycan Respublikası və onun regionları üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanması vəziyyəti işıqlandırılmışdır;

- regionların formalarından asılı olaraq regional siyasətin müxtəlif növlərinin işlənilib hazırlanması qaydası tədqiq edilmişdir;

- «problem» rayonları üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanmasında dövlətin yardımı hədləri araşdırılmışdır;

- işdə ekstremal şəraitdə olan ərazilərdə dövlət güzəştləri və yardımlarının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti: Aparılmış tədqiqat nəticəsində verilmiş təkliflər 2009-2013-cü illər üçün, habelə sonrakı dövrlər üçün dövlətin və

regionların hər birinin regional siyasətinin əsas istiqamətlərini, onların maliyyələşdirmə mənbələrini, regionların özünütəminat və davamlı inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

İşin quruluşu. Giriş, üç fəsil, 8 yarımfəsildən, nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL 1.REGIONLARIN DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAFININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regionların davamlı inkişafının tədqiqinin nəzəri əsasları

Dünya iqtisadiyyatında mövcud vəziyyət və bir çox ölkələrdə olan iqtisadi böhran müasir iqtisadi sistemlərdə əsas prioritetlərin və inkişaf istiqamətlərinin yenidən baxılmasını zərurətə çevirir. Belə ki, 1950-60-cı illərdə bir çox nəzəriyyəçilər inkişaf prosesinə hər bir ölkənin keçməli olduğu iqtisadi artımın ardıcıl mərhələsi kimi baxırdılar. Bu nəzəriyyəyə əsasən üçüncü dərəcəli ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin tarixi inkişaf təkamülünü təkrar etmələri üçün yalnız investisiya, yığılma və xarici ölkələrin dəstəyinin zəruri olan kombinasiyasını tapmalı idilər. İnkişafa, belə halda ancaq iqtisadi artımın yüksək tempinin sinonimi kimi baxılırdı. Artıq 70-ci illərdə iqtisadi artımla bağlı iqtisadi ideya iki istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Birinci istiqamətdə struktur dəyişiklərinin təhlili nəticəsində iqtisadi artıma və inkişafa nail olma əsas kimi götürülürdü. Hər bir inkişaf edən ölkə öncə iqtisadi nəzəriyyə və statistikanın vəhdəti əsasında qabaqcadan seçilmiş struktur təkamülə məruz qalmalı idi. İkinci istiqamət daha radikal olan və siyasi xarakterli xarici asılılıq nəzəriyyəsi üzərində qurulmuşdu. Bu nəzəriyyə iqtisadiyyatda struktur və institusional disproporsiyaların, ölkə daxili və beynəlxalq aləmə görə qüvvələr nisbətinin az inkişaf etməsi fenomeninə diqqət yetirir. Asılılıq nəzəriyyəsinin tərəfdarları iqtisadi inkişafa təsiri olan daxili və xarici institusional maneələri, yoxsulluqla mübarizədə, yeni iş yerlərinin açılmasında və gəlirlərdə olan bərabərsizliyin azaldılması istiqamətində yeni siyasi kursun qəbulunu qeyd edirlər. 1980-cı illərin əvvəllərində dövdüncü yanaşma – neoklassik yanaşma, azad bazarların pozitiv rolunu qeyd edərək iqtisadi inkişafa nail olmanın iqtisadiyyatın açıqlığı, ziyanla işləyən dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin azaldılması üzərində quruldu. Nəhayət, 1980-cı illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərində neoklassiklər və institusionalistlər artımla bağlı yeni bir nəzəriyyənin üzərində işləyərək bir çox ölkələrin nə səbəbdən daha az zamanda və sürətlə inkişaf etməsi, digərlərinin

staqnasiya etməsi və hətta azad bazarda dövlətin iqtisadi inkişafda nə kimi əsas rol oynaya bilməsi suallarna cavab axtarmağa başladılar. Onların fikrincə iqtisadi artımın nə qədər müsbət xüsusiyyətləri olsa da onun ziddiyyət təşkil etdiyi sahələr də var. Belə ki, hər bir dövlət siyasətinin başlıca məqsədi insanları yüksək həyat səviyyəsilə təmin etməkdir və bura təkcə sosial – iqtisadi təminat deyil, eyni zamanda ətraf mühit və insanların səhhətinə mənfi təsir edən amillərdən qorunma təminatı da daxildir. Artıq bu problem konkret ölkə səviyyəsindən çıxaraq qlobal xarakter almış və ekoloji siyasət bütün ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin tərkib hissəsinə çevrilmiş, makroiqtisadi modellərin hazırlanmasında isə ekoloji amillər, cəmiyyətlə ətraf mühitin qarşılıqlı münasibəti nəzərə alınmağa başlanmışdır. İqtisadi artım ekoloji problemi daha da kəskinləşdirir və maddi istehsalın intensivləşməsi prosesi ətraf mühitə təsirin artmasına gətirib çıxarır. Bu isə öz növbəsində ekoloji tarazlığın istər lokal - regional, istərsə də qlobal səviyyədə pozulmasına səbəb olur. Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi artım modelinin tam təhlili ekoloji amilin nəzərə alınması şərtilə həyata keçirilməlidir. Məhz bu yanaşma - iqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyası sosial-iqtisadi inkişafın prinsipial yeni modeli olmaqla sosial ədalət anlayışının daha da genişləndirilmiş formasını ifadə edir.

Həm bu günün tələblərinin, həm də gələcək nəsillərin tələblərinin yerinə yetirilməsinə imkan verən inkişaf kimi irəli sürülən bu yanaşmada bəşəriyyətin müasir inkişaf mərhələsinin ekstensivliyi ilə birgə resursların məhdudluğu da nəzərə alınır. Bu baxımdan bu gün alimlər və siyasətçilər sivilizasiyanın gələcək inkişafında kəskin böhranların qarşısının alınması məqsədi ilə davamlı inkişafın dünya miqyasında planlaşdırılmasını təklif və təbliğ edirlər. Gündəmdə olan məsələlər hər bir normal və inkişaf edən sistem üçün labüd sayılan böhranların və böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılmasıdır. Baxmayaraq ki, böhranların olması mövcud sistemlərin yeniləşməsi və yaxud da köhnə sistemin məhv olaraq tam başqa bir, daha dayanıqlı yeni sistemlə əvəz edilməsinə gətirib çıxaran hallardan biridir. Ona görə böhranların bu müsbət tərəfi qəbul edilsə də, bir çox hallarda

gələcək inkişafa mənfi təsir edə biləcək böhranların yaranma səbəblərinin, yəni daxili inkişaf resurlarının tükənməsi; aktiv olan altsistemlər arasında qeyri-tarazlıq; inkişafında ekspansiya elementi olan sistemlərin yalnız xarici inkişaf sərhədlərinə malik olması, ya da sistemin yalnız bir istiqamətdə inkişaf etməsinə nail olunma; sistemə istər aktiv, istərsə də məqsədyönlü və yaxud təsadüfi xarici təsirin olmasının təyin edilməsi davamlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində atılan ilk addımlardan hesab edilir. İlk öncə sistemin hansı halda olması və hansı istiqamətdə inkişaf etməsinin təyin edilməsi üçün bir sıra iqtisadi, sosial və ekoloji parametrlərin ümumi kompleksdə baxılmasına ehtiyac duyulur və belə yanaşma artıq ümumi qəbul ediləndir. Çünki insan sivilizasiyasının bu üç ünsürü davamlı inkişafın meyar və indikatorlarında əks olunmalıdır. Regional təcrübədə davamlı inkişafın təmin və tənzimləməsinin səmərəli və əsaslandırılmış vasitə və mexanizmlərinin axtarışı və istifadəsi isə dövlətin qarşısında duran vacib vəzifələrdən hesab olunur.

Digər tərəfdən inkişaf yalnız dəyişən şəraitə dayanıqlı olan sistemlərə xasdır. Ona görə də davamlı inkişafın meyarlar sisteminin formalaşdırılmasının iki istiqamətdə təyin edilməsi vacibdir:

- sosial, iqtisadi, ekoloji və institusional bölmələr üzrə təsnifatlaşdırılma;
- mövcud vəziyyət, ona təsir və reaksiya.

Hər bir inkişaf edən sistem üçün onun tərkib elementlərinin sistemin dayanıqlılığına təsir etmə dərəcəsi vacib amillərdən biridir. Bir çox iqtisadçılar tərəfindən ayrılıqda sistemin elementi kimi götürülən ölkədaxili regionun davamlı inkişaf etməsi ayrılıqda yüksək əhəmiyyətli bir proses kimi qəbul edilmir. Əlbəttə, hər bir elementin yaranması və məhvi tarixi, təbii prosesdir. Lakin qeyd etməliyə ki, regionun iqtisadi, sosial və ekoloji vəziyyəti bütünlükdə sistemin inkişafında yüksək dərəcəli rola malik ola bilər.

Ona görə gündəmdə olan vacib məsələlərdən biri bu elementin, bizim halda isə konkret regionun ölkə iqtisadiyyatında, ümumiyyətlə həyatında nə dərəcədə vacib rola və təsir imkanlarına malik olmasının təyin edilməsi və davamlı inkişaf

baxımından bu problemə yanaşmadır. Yəni regionların davamlı inkişafı ilə bağlı məsələlərə iki nöqteyi nəzərdən yanaşmaq daha düzgün olar. Birincisi, regionun özünə müstəqil bir sistem kimi baxaraq onun davamlı inkişafını təmin edəcək daxili amillərinə diqqət yetirmək lazımdır.

İkincisi, regiona ölkənin, nəhayət, bütün planetin mövcud sisteminin bir elementi kimi baxaraq daha qlobal miqyasda davamlı inkişafı təmin edəcək xarici amillərini müəyyənləşdirmək zəruridir. Belə olan halda isə regionun vəziyyətinə sistemin hayəcanlanma mənbəyi kimi baxmaq daha düzgün olar.

Iqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyasının təkamül prosesinə diqqət yetirsək onun iki blok dəyişikliklərini qeyd edə bilərik. Birinci bloka davamlı inkişafın tərkibində olan dəyişikliklər, ikinci bloka isə inkişafın idarə edilməsinin forma və metodlarında olan dəyişikliklər daxildir. Əgər birinci bloka daxil olan dəyişikliklər inkişaf prosesinin xüsusiyyətinin dinamikası, davamlılığının şərtləri və meyarları, səviyyəsinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilərdən asılıdırsa, ikinci blokda olan dəyişikliklər davamlı inkişafın idarəedilməsində istifadə olunan forma və metodların təkmilləşdirilməsini, yeniləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsini əks etdirir.

Hal-hazırda davamlı inkişafın təhlili zamanı alimlər tərəfindən zəif və güclü davamlı inkişaf anlayışları istifadə olunur. Güclü davamlı inkişaf tərəfdarları iqtisadiyyatın inkişafında daha kəskin mövqeni tutaraq davamlılıq altında dövlətin birbaşa tənzimləməsinin üstünlük təşkil etməsini, stabilləşməni, bəzi hallarda iqtisadiyyatın miqyasının azaldılmasını (artımın sıfır səviyyəsini), tələbin kəskin məhdudlaşdırılmasını və s. nəzərdə tuturlar. Zəif davamlı inkişaf tərəfdarları isə ekoloji amillərin nəzərə alınması ilə modifikasiya edilmiş iqtisadi artıma üstünlük verirlər. Fərqlərinin olmasına baxmayaraq hər iki yanaşma texnogen inkişaf konsepsiyasına əks müqabil bir mövqeni ifadə edir.

Eyni zamanda davamlı inkişaf konsepsiyasının qlobal, milli, lokal və fərdi səviyyələrini fərqləndirirlər. Qeyd etməliyik ki, belə fərqləndirmənin olmasına baxmayaraq bu səviyyələr bir–biri ilə sıx əlaqəli olub biri digərindən törəyəndir.

Qlobal davamlı inkişaf dünya təsərrüfat əlaqələrini, milli – konkret ölkənin səviyyəsini, lokal isə ayrılıqda götürülmüş regionun və təsərrüfat subyektinin davamlı inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Davamlı iqtisadi inkişafın qlobal məqsədi – cəmiyyətin maksimum rifah halının təmin olunmasıdır. Lakin bu məqsədin dəqiq meyar ifadəsi yoxdur. Ona görə qlobal məqsəddən əlavə lokal səviyyədə mühüm olan əsas məqsədlər qrupu mövcuddur ki, bunlara da sosial istiqamətli cəmiyyətdə hüquqi qayda-qanun və cəmiyyətin azad inkişafı, o cümlədən xarici və daxili təhlükəsizlik, iqtisadiyyatın sabit inkişafına nail olmaq, tam məşğulluğa nail olmaq, həmçinin qiymətlərin sabitliyinin təmini və s. aiddir.

Son dövrlər məhz lokal səviyyələrdə, başqa sözlə regional davamlı inkişafa diqqət artmaqdadır və bunun izahı iqtisadiyyatın inkişafında müsbət nəticələr əldə etmək üçün tarazlıq vəziyyətinin əldə edilməsi ilə bağlıdır. Milli iqtisadiyyatın məqsədi iqtisadiyyatın balanslaşdırılmış, bərabər səviyyədə inkişafına nail olmaqdır. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət coğrafi şərtlərinə, həyat səviyyəsi və şəraitinə, iqtisadi inkişaf tempinə, məşğulluq və işsizlik səviyyəsinə, sahibkarlıq, investisiya mühitinə və s. görə biri-birindən fərqlənən regionlar arasında mövcud bərabərsizliyin minimuma endirilməsi üçün sosial-iqtisadi fəaliyyətin bölgüsü və propositiyanın, rifah və resursların dəyişilməsi üzrə davamlı regional inkişaf siyasətini həyata keçirir. Dövlət bu məqsədi həyata keçirmək üçün ölkə ərazisində iqtisadiyyatdakı disproporsiyanın aradan qaldırılması yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və ərazilərinin bərabər səviyyədə inkişaf etdirilməsinə çalışır. Bu baxımdan regionların davamlı inkişafa keçid probleminin konseptual əsaslarını formalaşdırarkən aşağıdakılar nəzərə alınır:

- Regionun iqtisadi inkişafının ölkənin strateji məqsədlərini müəyyən edən geosiyasi mövqeyi;
- Regionun bütün növ resurslarının parametrləri, onların regionun strateji inkişafının məqsədlərinə uyğunluğu;

- İqtisadi, sosial və ekoloji fəaliyyətin tənzimlənməsində regionun hakimiyyət orqanlarının səlahiyyət dərəcəsi və onlar tərəfindən istifadə olunan tənzimləmə sisteminin parametrləri, strateji məqsədlərə nail olunma istiqamətləri;

- Regionun istehsal və sosial infrastrukturunun parametrləri və onların strateji məqsədlərə uyğunluğu.

Regionların tiplərinin xüsusiyyətlərinə görə təsnifləşdirilməsi amil və məqsədlərinə görə bir-birindən fərqləndirilir. Regionlar özlərinin potensialına, təbii sərvətlərinin miqyasına və çeşidinə, məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İqtisadi, coğrafi və tarixi baxımdan regionları fərqləndirən amillər əsasən aşağıdakılardır:

- iqtisadi-coğrafi mövqeyi;
- təbii şəraiti və ehtiyatları;
- əhalinin məskunlaşması səviyyəsi;
- regionun sahə və ərazi quruluşu;
- tarixi inkişaf xüsusiyyətləri.

İqtisadi inkişaf səviyyəsi xüsusiyyətə görə regionlar yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olan aparıcı regionlara, inkişafda olan və formalaşan regionlara və nəhayət, inkişafı zəif olan və ya inkişafdan geri qalan regionlara bölünür. Bizim fikrimizcə davamlı inkişaf baxımından regionların bu cür təsnifləşdirilməsinin daha da təkmilləşdirilmiş forması kimi iqtisadi, maliyyə, sosial sahə və təbii şəraitinin cari vəziyyətinə görə müəyyənləşdirilməsi daha düzgün olar və bu regionun ixtisaslaşma sahənin vəziyyəti və onun seçilmiş bazar münasibətləri modelinə uyğunlaşma dərəcəsinə görə verilsə -köhnə sənaye (ixtisaslaşmış) strukturuna malik olan regionların konservativ quruluşunun saxlanması və inkişaf etdirilməsi, köhnə strukturun yeni bazar münasibətlərə keçirilməsi ilə bağlı vəziyyətinin və problemlərin təyini, köhnə strukturun əvəzində tam yeni (gələcəkdə ixtisaslaşa bilən) iqtisadi strukturun yaradılması üçün imkanların olmasının müəyyən edilməsi kimi verilə bilər.

Əgər regionun bütünlükdə təsərrüfatının və ya onun konkret sahələrinin böhran vəziyyətinin olmasına görə verilirsə, onda konkret sahə və təsərrüfatların, o cümlədən komplekslərin, infrastrukturunun cari vəziyyətinin təyini, daxili bazara istiqamətlənmiş və ixrac potensialı sahələrinin böhrana qədər, böhranlı və adi vəziyyətlərdə inkişaf strategiyalarının və taktikalarının müəyyənləşdirilməsinə baxılmalıdır.

Müasir şəraitdə regionun əhalisinin həyat səviyyəsi göstəricisi və sosial problemlərin depressiv olmasına görə təhlili əhalisinin gəliri, məşğulluq səviyyəsi çox aşağı olan regionlar, «milli münaqişələr zəminində qeyri-sabit» regionlar təyini əsasında aparılır.

Qeyd edək ki, belə bölgü regionların həm mövcud problemlərini, həm də gələcək davamlı inkişafının istiqamətlərini təyin etməyə imkan yaradır. Digər bir təsnifləşdirmə xüsusiyyəti kimi regionların təbii-iqlim və geosiyasi mövqeyi baxımından bölünməsi çıxış edir ki, bu zaman regionlar ekstrimal şəraitli, yüksək texnogen təsirə məruz qalan regionlar, sərhədboyu və mərkəzdən uzaqda yerləşən regionlara bölünür. Nəzərə alsaq ki, regionların bu xüsusiyyəti dəyişməz qalır, onda məhz onların sosial-iqtisadi inkişafını əks etdirən bütün normativ-hüquqi sənədlərin qəbulu zamanı bu xüsusiyyətin birinci növbədə nəzərə alınması vacib hesab edilir.

1.2.Müasir dövrdə regionların davamlı inkişaf modelinə keçidin zərurəti, başlıca yolları və mexanizmləri

Müasir dövrdə davamlılığın təmin edilməsinə bütün iqtisadiyyatın sabitliyinin və etibarlılığının təmini kimi baxmaq daha düzgün hesab edilir. Bu regional sosial-iqtisadi sistemlər üçün isə daha aktual xarakter alır. Belə ki, milli davamlı inkişaf modelinin əsas şərti kimi müstəqil, asılı olmayan inkişaf çıxış edir. Regional baxımdan belə yanaşma özünü tam təmin edə biləcək, real öz imkan və potensialına arxalanan regional iqtisadi inkişafı nəzərdə tutur. Dövlətin təsərrüfat

fəaliyyətində iştirakının xarakterinin və dövlət bölməsinin iqtisadiyyatda xüsusi çəkisinin azaldığı bir müasir şəraitdə yüksək iqtisadi aktivliyin təmin edilməsində dövlət iştirakı daim azalmağa doğru meyl edir. Lakin digər tərəfdən ətraf mühitin müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi, iqtisadi inkişafın istiqamət vericisi və ona nəzarətçi kimi dövlətin rolunun artmasına zərurət daim artır. Eyni zamanda regional problemlərin həlli artıq tək-cə siyasi deyil, həm də iqtisadi, təşkilati və maliyyə məsələlərində bir sıra maraqların kəsişmə nöqtəsi kimi ortaya çıxır və onların həllini tələb edir. Son dövrlər məhz mərkəzlə regional idarəetmədə səlahiyyətlərin dəyişməsi istiqamətində bir sıra dəyişikliklər müşahidə olunur. Əgər regional idarə etmə sistemlərinin yaradılması bir tərəfdən dövlət idarəetməsinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilirsə, digər tərəfdən həm daxili, həm də xarici siyasətin reallaşmasını, əsas sosial-iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasını və həllini nəzərdə tutur. Davamlı inkişafa keçid isə perspektivdə sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin balanslı həllini və təbii-resurs potensialının saxlanmasını təmin etməlidir. Bu isə bir sıra prinsiplərin həllini, yəni:

- Ölkənin hər hansı bir böhrandan çıxışı prosesində təbii-resurs potensialından istifadənin sabitliyinin təmini;
- İnstitusional və struktur dəyişikliklərinin aktivləşməsi və nəticədə yeni təsərrüfat modelinin qurulması ilə yanaşı müasir idarəetmə metodlarının tətbiqini,
- Təsərrüfat fəaliyyətinin ekosistemin tutumluğu həddində qurulması, yəni enerji və resurslara qənaət texnologiyalarının kütləvi tətbiqi əsasında məqsədyönlü iqtisadiyyatın strukturunun, şəxsi və ictimai tələbin strukturunun dəyişməsinə tələb edir.

Iqtisadiyyatda olan qeyri-sabitliklər, enmə və depressiyadan praktiki olaraq davamlı inkişafa keçid müasir antiböhran texnologiyalarının tətbiqini tələb edir ki, bu da onların səmərəli reallaşması prinsiplərinin: məqsədə tədricən nail olunma, komplekslik, nəticəlilik kimi prinsiplərin nəzərə alınmasını vacib edir. Ona görə də ölkənin davamlı inkişafa keçidinin əsas şərtlərindən biri kimi regional davamlı inkişafın təmin edilməsi çıxış edir. Radikal islahatlar həyata keçirən bir dövlət

üçün hasil edilmiş resurslardan səmərəli istifadə etmək ön plana keçir. Bu zaman isə özünü təşkil etmə əsas atributlardan biri kimi sistemin formalaşması və inkişafında təkan verici qüvvə rolunu alır. Məhz belə yanaşma, yəni birinin digərinin əksinə deyil, onun tamalayıcısı kimi, bizim halda isə regiona ölkənin tamalayıcısı kimi və davamlı inkişafın təminatçısı kimi yanaşaraq makroiqtisadiyyatın sinergetik (qeyri-taraz) modelləri çərçivəsində baxmaq daha düzgün hesab ediləndir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi bir sıra aktual və zəruri olan məsələlərin həllini – regionlarla mərkəz arasında maraqların ziddiyyətli olmasının aradan qaldırılmasını, iqtisadiyyatın müxtəlif seqmentlərinin eyni şəkildə regionlarda inkişaf etməsini, regionların sosial fərqliliyinin aradan qaldırılmasını, təsərrüfatçılıq üçün əlverişli mühitə malik olmasını və s. qarşıya qoyur. Bu isə bir-birindən asılı olmayan, bəzən isə rəqib hesab olunan amillərin nəzərə alınmasını şərtləndirir ki, onları çox zaman proqnozlaşdırmaq çətin olur, hətta bəzi hallarda mümkün hesab edilmir. Ona görə davamlı ola biləcək iqtisadiyyatın miqyasının müəyyənləşdirilməsi, yəni onun təminin ekoloji sisteminin mövcudluğu, resursların səmərəli, ədalətli və tam istifadəsi, təbii kapitalı adekvat nəzərə alaraq resursların zaman üzrə düzgün bölüşdürülməsi önəmlidir.

Müasir dövrdə bazara iqtisadiyyatın fundamenti kimi yox, texnoloji, sosial, ekoloji və mədəni fundamentin üzərində qurğu kimi baxmaq lazımdır. Onda qloballaşan dünyada biz artıq milli iqtisadi idarəetmənin tədricən yerli idarəetmələrə keçdiyini müşahidə edə bilərik.

Təcrübə göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası – ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı məqsədlərini, strategiya və vasitələrini xarakterizə edən göstəricilər toplusudur. Iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin məsələsi və onun əsasını təşkil edən iqtisadi siyasət konsepsiyası- bu mövcud quruluş çərçivəsində yüksək rifah səviyyəsinə çatmaq məqsədilə çoxsaylı və müxtəlif maraqlar arasında bir kompromisdir. Milli maraqlar regional sosial – iqtisadi inkişafın səmərəli strategiyasının işlənilməsinin, həyata keçirilməsinin effektiv yollarının axtarışını tələb edir.

Regional sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası inkişafın məqsəd qoyuluşu, eləcə də məhdud istehsal, təbii və əmək resursları ilə verilmişdir. Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı strategiyasının əsası-postsənaye tipinin yeni ictimai ukladının formalaşması, əhəlinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, istehsalın yeni texnoloji üsullarından istifadə, sosial istiqamətli iqtisadi sistemin formalaşması və tənzimlənməsindəki dövlət orqanlarının aktiv roludur. Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin qarşıya qoyduğu strateji və cari məqsədlərə çatmağın başlıca vasitəsi respublikanın bütün iqtisadi rayonlarının istehsal potensialından, təbii-iqtisadi imkanlarından, xarici investisiyadan, elmi-texniki potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdır. Dövlət regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimləmə mexanizmi elə strukturlarda formalaşmalıdır ki, o, «vasitə - son məqsəd»in köməkçisinə çevrilsin.

Fikrimizcə, regional iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas müddəalarına aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- məqsədyönlü elmi-texniki struktur və investisiya siyasətinin aparılması, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi,

- iqtisadiyyatın yenidənqurulması dövründə sosial problemlərin həlli;

- iqtisadiyyatın real sektorunun iş fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Məqsədyönlü elmi-texniki struktur və investisiya siyasətinin aparılmasında məqsəd kimi regional iqtisadiyyatın struktur yenidənqurulmasının əsas istiqaməti mülkiyyətçilərin orta sinfinin formalaşması və bunun əsasında effektiv mülkiyyətçinin meydana gəlməsi və fəaliyyətinin stimullaşdırılmasıdır.

Regionun sənayesinin bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması istiqamətində struktur yenidənqurulması yalnız elmi-texniki kompleksin təşkilati-iqtisadi yenidən təşkili əsasında, tədqiqat və elmi işlərin effektiv sisteminin təşəkkülü, elmin və həyatda ona nail olmağın reallaşdırılmasının bu baza üzrə fəallaşdırılması əsasında mümkündür. Elmi-texniki siyasətin həyata keçirilməsinin əsas mexanizmi regional inkişafın sosial-iqtisadi proqramlar kompleksinin əsas tərkib hissəsi olan məqsədli

elmi-texniki proqramlardır. Bunun üçün integrasiya mərkəzlərinin, ali təhsil və elmi-texniki tədqiqat işlərinin tətbiqi üzrə tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

Regional tənzimlənmənin əsas məsələləri sırasında ölkənin sənaye kompleksinin, elmi-texniki potensialının konversiya problemi qalır. Bu sferada dövlətin müdafiə sifarişlərinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək, müdafiə elmi və müdafiə istehsalının müntəzəm konversiyası suallarını həll etmək, ölkənin müdafiə kompleksinin və köhnə sənaye sahələrinin konversiya məsələlərinin effektiv həlli variantlarını tapmaq lazımdır.

Bu baxımdan dövlətin regional iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərinə bazar amilləri ilə tənzimlənməyən investisiya qoyuluşuna istiqamətlənmə daxildir.

Regional iqtisadiyyatın yenidənqurulduğu dövrdə əhalinin tələbatının təmin edilməsi üçün sosial problemlərin həlli vacibdir. Sosial problemlər regional yenidənqurma zamanı əsas götürülən effektivlik meyarıdır. Məhz onların həlli bütün təşkilatı-idarəçilik qərarlarının aparılması üzrə təyinedici olmalıdır. Regional sosial problemlərin həlli məqsədi vəziyyətdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər:

- regional sosial siyasətin aparılması üzrə uzunmüddətli perspektiv çərçivədə global məqsəd əhalinin həyat səviyyəsinin inkişaf etmiş ölkələrin cəmiyyəti standartlarına yaxınlaşması hesab edilir.

-operativ məqsəd qismində cəmiyyətdə sosial partlayışın aradan qaldırılması (əgər belə təhlükə varsa), insanların fiziki mövcudluğu üçün şəraitin təmini məsələsi çıxış edə bilər.

Regional iqtisadiyyatın real sektorunun iş fəaliyyətinin stimullaşdırılması əsas məsələlərdəndir. Çünki regional iqtisadi siyasətin verilən istiqaməti ölkənin iqtisadiyyatının inkişafının verilən mərhələdə təyinedicisidir. Bu, dünya iqtisadi birliyinə ölkələrin daxil edilməsinin obyektiv çətinliklərini şərtləndirdiyi kimi eləcə də regional iqtisadiyyatın transformasiyası siyasətinin aparılmasının vacibliyini əks etdirir.

Dövlətin regional iqtisadi siyasətinin sistemli reallaşdırılması hal-hazırda ölkədə mövcud olan məqsədlərə və real imkanlara uyğun regional iqtisadi siyasət

konsepsiyasının işlənməsini tələb edir. Fikrimizcə, dövlətin regional iqtisadi siyasət konsepsiyasının işlənilməsi aşağıdakı elementlərə əsaslanmalıdır:

1) regional iqtisadiyyatda vəziyyətinin təhlili –dövlətin səmərəli iqtisadi siyasətinin işlənməsi ondan başlayır. Təhlil müəyyən təsərrüfat səviyyəsində aparılır, regionun iqtisadiyyatında sahələrinin, bölmələrinin “ağrılı nöqtələr”i seçilir, problemin həlli müddəti, mənfi halların aradan qaldırılması və ya qaldırılmamasının alternativ nəticələri qiymətləndirilir.

2) məqsədlərin hazırlanması və əsaslandırılması ümumiyyətlə, bütün mümkün məqsədlərin təyin edilməsindən, bir sözlə məqsədlərin kataloqlaşdırılmasından başlayır. Daha sonra hər bir məqsədin xüsusiyyəti təyin edilir: Bura ilkin, aralıq və son, kəmiyyət və keyfiyyət, qısa və uzunmüddətli məqsədlər daxildir.

3) məqsədlərin qaydaya salınması, “məqsədlər ağacı”nın qurulması- regional sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlərinin dinamik sisteminin formalaşması məsələsi olub onların vaxt intervalı və ranqlar üzrə paylanmasıdır.

Məqsədləri həmçinin xalq təsərrüfatında həyata keçirilmə təsiri miqyasına görə, xərclərin kəmiyyət parametrlərinə görə, institusional, maliyyə və kadr təminatı imkanlarına görə fərqləndirirlər. Məqsədlər arasında qarşılıqlı münasibətlər harmonik, neytral və mübahisəli ola bilər.

Təhlil göstərir ki, regional davamlı inkişafın tənzimlənmə məqsədlərinin işlənilməsi prinsipləri kimi aşağıdakılar əsas götürülməlidir:

1. Regionların mövcud ictimai-iqtisadi quruluşunun və dövlət fəaliyyətinin ali məqsədinin mahiyyətə uyğunlaşdırılması- mövcud quruluşun saxlanması, möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

2. Regionların inkişafının elmi əsaslandırılması-başqalarına ziyan vurmadan iqtisadi vəziyyəti bütövlükdə, ayrı-ayrı sektorlarda və ya təsərrüfat obyektlərində yaxşılaşdıran istənilən məqsədin qoyulması və həyata keçirilməsinə bəraət qazandırılmasıdır. Əgər verilmiş məqsədə nail olma digər obyektlərə ziyan vurulmasına səbəb olarsa, onda bu ziyanın əvəzi tamamilə ödənilməlidir.

3. Regional və dövlət məqsədlərin qarşılıqlı əlaqəsi. Dövlət tənzimlənməsinin istənilən məqsədi yalnız qalan digər məqsədlərlə onların başlıca sistemindəki yerlərinə uyğun, qarşılıqlı əlaqəsinə görə qoyula və nail oluna bilər.

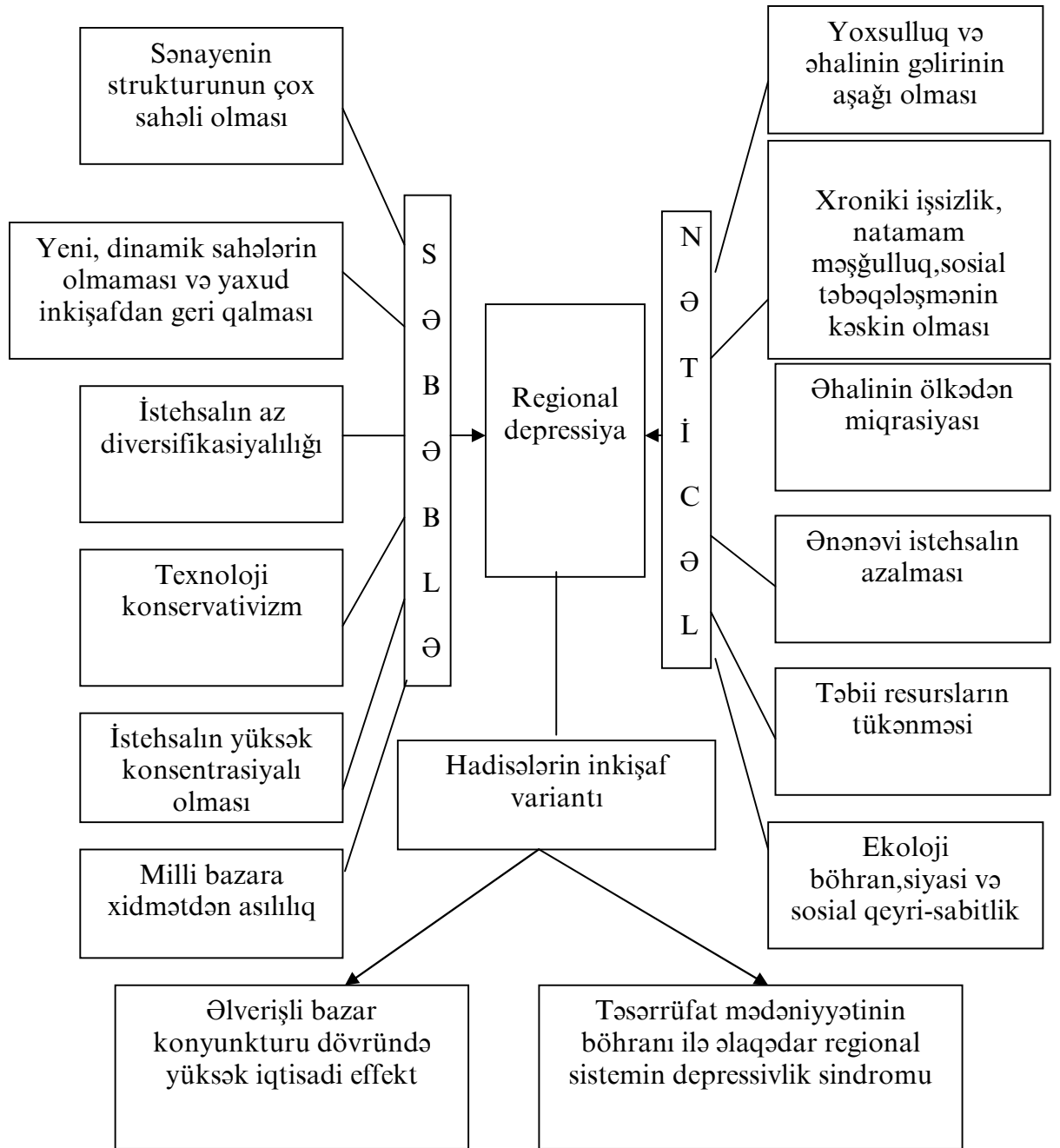
4. Regional məqsəd qoyuluşunun reallığı. Qoyulan məqsədlər mümkün çərçivədə, belə ki, yalnız hüquq normaları dairəsində deyil, həmçinin real sərhədlər dairəsində yerləşməlidir (onları yalnız qoyulan prosedurlara uyğun olaraq zəruri halda dəyişmək olar).

5. Regionun əhalisinin məqsədləri qəbul etməsi. Qoyulan məqsədlər seçicilərin geniş kütləsinə, iqtisadi maraqlar üzrə birliklərə aydın, başa düşülən və onlar tərəfindən arzu olunan olmalıdır.

Konsepsiyanın işlənməsi prosesində ayrı-ayrı tənzimləyici vasitələrin tətbiqi şərtləri, onların məqsədlərlə uyğunlaşması, ayrı-ayrı vasitələrin birləşmə dərəcəsi, onların tətbiqinin əlavə təsiri, tənzimlənmə vasitələrinin effektivliyi və onların tətbiqi zəruriliyinin əsaslandırılması müəyyən edilir. Belə halda davamlı inkişaf kateqoriyası ilə əlaqəli olan halların özlərinin daxili qarşılıqlı əlaqəsinin təhlilinə ehtiyac duyulur ki, bunu da aşağıdakı sxem 1-dən aydın görmək olar.

Regional davamlı inkişafın ekoloji indikatorlar qrupuna su və torpaq resurslarının keyfiyyətinin qorunması, rəşional istifadəsi və planlaşdırılmasına kompleks yanaşma, davamlı kənd təsərrüfatının inkişafının həyata keçirilməsinə, meşələrin və bioloji müxtəlifliklərin saxlanmasına, atmosferinin qorunmasına, tullantıların saxlanmasında və idarə edilməsində təhlükəsizliyə riayət olunma daxil edilir.

Regional davamlı inkişafın institusional indikatorlar qrupuna ekoloji və sosial problemlərin iqtisadi qərarların qəbulu və planlaşdırılması zamanı nəzərə alınmasında, iqtisadi inkişaf potensialının yaradılmasında milli təşkilati-idarəetmə mexanizmlərilə yanaşı beynəlxalq əməkdaşlıqdan yararlanma, institusional qaydaların işlənməsi, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, qərarların qəbulu zamanı informasiyanın tamlığının təmini, əhalinin əsas qruplarının rolunun nəzərə alınması çıxış edir.

Sxem 1. Regional depressiyanın səbəb və nəticələri

Regional sistemin funksiyalarının prioritetlik prinsipi pozularaq daha çox struktur dəyişikliklərin nəzərə alınması nəticədə onun kompleks və balanslı inkişafına mənfi təsir etmişdir. Dicər tərəfdən unitar dövlət olan ölkəmizin regionlarına bazar şəraitində öz əsas elementlərinin güclü qarşılıqlı əlaqələri olan iqtisadi altsistem kimi baxmaqda burada regional mübadilənin bazar əsasında həyata keçirilməsini nəzərə almaq lazımdır. Yəni regional istehsala ödəniş qabiliyyətli tələbin və gəlirlərin təsiri

artır, istehsalın gəlir və məşğulluğa təsiri, istehlak və investisiyalara, sosial sferanın inkişafına təsiri güclənir. Artıq region özü ayrılıqda götürülən bazar obyektı kimi xarici təsir amillərinə məruz qalır. Ona görə depressiyanı yaradan və davamlı inkişafa təsir edən amilləri daxili və xaricilərə bölməklə onların hər birinin təsiri müəyyən etmək vacibdir. Bunu sxem –4 ün köməyi ilə aydın görmək olar.

Son illər iqtisadiyyatda ölkəmizin inkişafında yeni keyfiyyətli inkişaf dövrünün əsası qoyulmuşdur. Hazırda əldə edilmiş makroiqtisadi sabitlik, iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşması, son illərdə həyata keçirilən geniş miqyaslı iqtisadi islahatların aparılması iqtisadi siyasətin tam səmərəliliyini və Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı istiqamatində inamla irəliləməsini bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda əldə edilmiş nəticələr respublikamızda iqtisadi islahatların daha geniş miqyasda nisbətən sürətlə aparılmasını zəruri edir. «Azərbaycanın hərtərəfli yüksəlişi elə olmalıdır ki, tək-cə ölkəmizin paytaxtı yox, bütün şəhərlər, bütün rayonlar inkişaf etsin» deyən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına yönələn bir sıra tədbirlərin, daha dəqiq desək, «Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»(2004-2008-ci illər) və onun davamı olaraq «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı», «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı», 2005-2025-ci illəri əhatə edən «Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya», 2004-2013-cü illər üzrə «Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı» (2005-2015-ci illər), «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası» (2006-2015-ci illər), «2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta–pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı», «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında

2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya», «Azərbaycan Respublikasının ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı» (2001-2010-ci illər), «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı», 2003-2010-cu illəri əhatə edən «Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram», 2005-2010-cu illəri əhatə edən «Azərbaycan Respublikasında təhlükəli tullantıların idarə olunmasının Dövlət Strategiyası», 2007-2011-ci illər üzrə «Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya», «Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı», 2007-ci ildən başlayaraq mütəmadi həyata keçirilən «Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı»nı və s. bu kimi normativ-hüquqi aktların qəbulu və reallaşmasına təkan verdi.

1.3. Regional inkişafın təmin edilməsinin institusional əsasları

Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinatlı xarakter almasının məkan, ərazi, sektorial, xüsusən iqtisadi region baxımından əsaslandırılmış tədqiqatların aparılmasına böyük ehtiyac yaranmışdır. Regional iqtisadiyyatın fəaliyyəti region əhalisinin tələbatını, iqtisadiyyatın strukturunu, daxili və xarici amillərin tələbatlarına uyğunlaşdırılması regional mənafeələrin prinsiplərinə üstünlük verməklə reallaşdırılmalıdır. Bu fəaliyyət əslində regional idarəetmədə onun funksional istiqamətini müəyyənləşdirməyə imkan verər ki, bu da cəmiyyətdə iqtisadi səmərəliliyə, sosial həmrəyliyə, ətraf mühitin qorunmasına əhalinin olan məsuliyyətinin artmasına səbəb olar.

Ümumən, regional inkişaf çoxşaxəli, mürəkkəb, sistemli və dinamik bir proses olmaqla nəinki iqtisadi rayonlarda məhsul və xidmət buraxılışının, gəlirlərin kəmiyyət artımını, eləcə də regionlarda müvafiq institusional dəyişikliklərin

həyata keçirilməsini, mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulmasını, habelə davamlı insan inkişafının təmin edilməsi konsepsiyasının tələblərinə uyğun olaraq bu ərazidə yaşayan insanların iqtisadi təfəkküründə, adət və ənənələrində, həyat tərzində də əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsini tələb edir.

Regional inkişafın təmin edilməsinin institusional əsasları bazar şəraitində dövlətin roluna yenidən baxılmanı, cəmiyyətin əsas məqsədlərinin reallaşdırılmasında iştirak imkanlarını yenidən qiymətləndirməsi üçün mütləqdir. Heç də təsadüfi deyil ki, qərb iqtisadiyyatında sahibkarları öz maraqlarını reallaşdırmaq naminə ictimai maraqları gözləməyə məcbur edən mexanizmlərə üstünlük verilir. Bu mexanizmlər ictimai münasibətlərin mürəkkəb sistemində fəaliyyət göstərərək qanunverici, icraçı və məhkəmə orqanları, xüsusi ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman istehsalçıların, əhalinin və dövlətin hüquqlarını müdafiə edən institutların təkmil sistemi olmasa nə bazar sistemi səmərəli fəaliyyət göstərə bilər, nə də iqtisadiyyatda davamlı inkişafa nail olunar. Nəzərə alsaq ki, iri müəssisələrin, korporasiyaların hakimiyyətinin əsasını bazar şəraitində bazarın özü deyil, texnika təşkil edir, əsas rol isə istehlakçı deyil, istehsalçı - texnostruktura oynayır, onda iqtisadi münasibətlərin təhlilinə «iqtisadçı insan» mövqeyindən yanaşmaq olmaz. Bu zaman cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin tək-tük hərəkətlərinin təhlilinə yox, koordinasiya olunmuş, mütəşəkkil təşkil olunmuş təşkilatların bazar şəraitində sahibkarların fəaliyyətinə təsirini müəyyənləşdirmək və təhlil etmək lazım gəlir. Belə hallarda dövlət bir sıra sahələrin, yəni tək-cə iqtisadiyyatın deyil, həm də ekologiyanın, təhsilin, səhiyyənin və s. problemlərini öz nəzarəti altında saxlamağa məcbur olur. Lakin dövlət tənzimləməsi bazarın antipodu, əksi kimi qiymətləndirilməməlidir və o bazarın quruluşunda, formasında bir element kimi çıxış edir. Bir çox ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bütün inkişaf etmiş ölkələr iqtisadiyyatlarını çökmüş sistemlər üzərində qursalar da və bir-birlərinin keçid yolunu təkrarlamasalar da, ümumi bir xüsusiyyətdən - yəni öz tarixi-mədəni və milli-psixoloji resurslarından maksimum istifadə etmişlər. Bu baxımdan respublikamızın regionlarının inkişafını təmin

etmək üçün insanların fəaliyyəti ilə bağlı olan sosial-psixoloji, milli-etnik amillərin nəzərə alınması mütləqdir. Şübhəsiz ki, regionların dayanıqlılığı və inkişafının davamlılığı indiki və gələcək nəsillərin maraqlarını nəzərə alan, onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönələn sərbəst yaradıcılıq əməyi və təsərrüfatın postindustrial modeli əsasında regionların sosial-iqtisadi inkişafının formasıdır. Onun belə siyasi, sosial, informasiyon, mədəni, maddi-resurs, ekoloji mühitin və insan potensialının dinamik vəziyyəti progressiv inkişafa imkan yaradır. Bu inkişaf regionun bütün mühitin normal təkrar istehsalına və bütün istehsal amillərinin amortizasiyasına, keyfiyyətli iqtisadi artıma şərait yaradır. Mikrosəviyyədə bu müəssisələrin xarici təsirlərə qarşı yaxın və uzaq perspektivdə dayanıqlılığını, yeni keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmalarına uyğunlaşmalarını xarakterizə edir.

Davamlılıq iqtisadi, ictimai və texniki sistemlərin universal xüsusiyyəti olmaqla daxili və xarici amillərin təsirinin miqyas və istiqamətlərindən asılı olmayaraq öz funksiyalarını stabil həyata keçirmə bacarığıdır. Ona görə də davamlılığın ən ali forması kimi özünü təşkil etmə, özünü tənzimləmə və özünü inkişaf etdirmə xüsusiyyətinə malik sistem çıxış edir. Sistemin özünü təşkil etməsi onda sinergetik əlamətlərin olmasını və dəyişən şəraitə uyğunlaşmasını əks etdirir. Bu baxımdan yerli idarəetmə və təşkil etmə, icraetmə institutlarının xarici mühitdən və mərkəzdən asılılığı ilə yanaşı, avtonomluğunu (muxtariyyətini) və bir sıra hallarda iqtisadi müstəqilliyinin olmasını da tələb edir. Ona görə də region kimi sistemin öyrənilməsi və onun idarə olunmasına yanaşma müəssisə kimi sistemin öyrənilməsi və tədqiq edilməsindən köklü surətdə fərqlənir. Müəssisə ilk növbədə tənzimlənən sistem olmaqla yanaşı, həm də əks əlaqələrə malik olan, parametr və fəaliyyəti proqnozlaşdırılan, hesablanan bir sistemdir. Region isə müəssisədən fərqli olaraq özünü təşkil etmə və təbii inkişafa malik bir sistemdir. İnkişaf isə tsiklik xarakter daşdığından region haqda informasiya tam dəqiq və hərtərəfli ola bilmir. Bu da onun mürəkkəb quruluşa malik böyük bir sistem olmasından irəli gəlir. Məhz bu problem regionun davamlı inkişaf məsələlərinə yeni metodoloji institusional yanaşmanın olmasını tələb edir. Regionun bir sistem kimi funksiyası

dəyişən şəraitdə belə, yəni daxili və xarici amillərin təsiri nisbətlərinin dəyişməsi zəminində də sistemin verilən strukturunun uyğunlaşdırılaraq saxlanması və resurs altsistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təşkilində öz əksini tapır. Bu da müasir dövrdə ərazinin təkrar istehsal prosesinin rolunun artmasına gətirir. Belə hal onu təsdiqləyir ki, məhz indiyə qədər kor-təbii yaranan və tam təhlil edilərək müəyyənləşdirilməyən ictimai rifahın vəziyyəti təcrübədə regionların idarəedilməsi və tənzimlənməsində davamlılığın nəzərə alınmamasına, resurslardan istifadənin baza səviyyəsinə uyğun inkişafına səbəb olmuşdur.

Region dəyişən şəraitə uyğunlaşmalı və inkişaf etməli olduğundan onun təkrar istehsal strukturu, sosial sferası daim modifikasiya edilir və yeni keyfiyyət vəziyyətinə keçir. Bu da sistemin rəqabətqabiliyyətinin artmasına gətirir, sistemi daha dayanıqlı edərək onun manevr qabiliyyətini artırır. Ona görə regionun davamlı inkişafını təmin edəcək elementlərin və mexanizmlərin formalaşması vacib sayılır.

Regional islahatların gedişi dövrünə qədər, yəni 2004-cü ilə qədər regionlarda progressiv struktur dəyişiklərinin aparılması bir qədər ləngiyirdi. Neqativ tərəflərdən biri kimi iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında taktiki addımların və tədbirlərin, investisiya və sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərən prinsiplial məsələlərin ləngiməsi idi. Buna misal kimi təbii inhisarlarda, xüsusilə qaz və elektroenergetika sahəsində, regional səviyyədə sosial sahədə, büdcə xərcləri sahəsində, bank sektorunda islahatların gec aparılmasını göstərmək olar. 2004-cü ildən islahatların aparılması regional tənzimləmədə bir sıra problemlərə, yəni regiona az təsirliliyə, tədbirlərin daha çox siyasi yönümlü olmasına, subyektivizm və qaydasız hərəkətlərə son qoyaraq regional səviyyədə iqtisadi artıma gətirəcək bir siyasətin formalaşmasına xidmət etdi. Regionların davamlı inkişafının institusional-bazar tənzimlənməsinin formalaşmasında ana xətt texnoloji həll oluna bilən, sosial qəbul edilən və iqtisadi mümkün sayılan, ekoloji təhlükəsiz qərarların əlaqələndirilməsi olmalıdır. Ona görə ekoloji-sosial-iqtisadi rasionallıq üzərində qurulan təsərrüat qərarları regionun davamlı inkişafı və

balanslılığının reallaşmasının əsas mexanizminə çevrilir. Bu qərarlar iqtisadiyyatın və cəmiyyətin davamlı inkişafının əsasını yaradacaq həm siyasi, həm də iqtisadi və ekoloji siyasətlərin əsasına daxil edilməli və ya onlarda nəzərə alınmalıdır. Vəziyyətdən çıxış yolu kimi regionlarda dövlət hakimiyyəti orqanı olan iri ərazi vahidlərinin yaradılmasıdır. Əsasən belə ərazi vahidləri bu gün mövcuddur və onlara iri şəhərlər və keçmiş inzibati rayonlar daxildir. Onlardan bəziləri bələdiyyə statusuna, digərləri isə regional administrasiyanın (icra hakimiyyətinin) bölmələri statusuna malikdir. Məhz bu bölmələr daha kiçik bələdiyyələrlə qarşılıqlı əlaqədə olaraq yerli idarəetməni həyata keçirir. Dövlət icra hakimiyyəti öz fəaliyyətində stabilliyin olmasına, davranışının qabaqcadan gözlənilən həddə, istiqamətdə olmasına fikir verir. Regionlarda yerli hakimiyyətin təşkilinin variantını kimi «Regional icra hakimiyyət orqanı - İcra hakimiyyətinin müstəqil yerli orqanları - Regional hakimiyyət orqanının ərazi üzrə bölmələri -Yaşayış yerlərinin sərhədləri üzrə yerli özünüidarələr (bələdiyyələr)» təklif oluna bilər. Onlar arasında əlaqə tədbirlərin əlaqəli və düzgün istiqamətlənmiş həyata keçirilməsinə zəmin yarada bilər. Ancaq zənnimizcə qanunvericlik çərçivəsində davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından idarəetmədə araçı həlqə kimi dövlət hakimiyyətinin yerli səviyyəsinin, nümayəndiliyin yaradılması daha düzgün olar. Onlara əlavə ştat ayrılması vacib hesab edilməyərək sadəcə regional administrasiyanın (icra hakimiyyətinin) bölmələrinin işçilərinin cəlb edilərək ərazilər üzrə yerləşdirilməsi hesabına nail olmaq olar. Əlbəttə, regional səviyyədə yerli müstəqilliyin təmini regional hakimiyyətin maraqlarından asılıdır. Amma qanunvericiliklə bu müstəqilliyin hədlərinin təyini bu problemin həllinə imkan verir.

Son dövrlərdə həyata keçirilən regional siyasətin daha mütəşəkkil təşkil olunması məqsədi ilə institutsional baxımdan aşağıdakı prinsiplərin nəzərə alınmalıdır.

Əvvəla, regionların təsərrüfat fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi mütləq əsaslandırılmış olmalıdır. Yəni regionların hər hansı bir problemi həll etməsi üçün ya hüquqi səlahiyyəti, ya resursu çatmadığı təsdiq edildikdə yalnız

dövlət müdaxiləsinə icazə verilməlidir. Bu həm regionların öz imkanlarından maksimum istifadə etməyə, həm də dövlət vəsaitlərinə qənaət etməyə imkan verir.

İkincisi, leqitimliyin təmin edilməsi regionlar üçün dövlət qərarlarının qanuni olmasını, əvvəllər qəbul edilsə də belə ümumi dövlət qanunvericiliyinə zidd olmamasını, konkret regiona dövlətin selektiv-seçmə köməyinin dayandırılması və ya prinsiplial səviyyədə dəyişikliklərə uğramasını tələb edir.

Üçüncüsü, regional inisiativ və regional icra dövlət qərarlarının subyektlər və bələdiyyə təşkilatları tərəfindən qəbul edilərək həyata keçirilməsidir. Regionların özünün inisiativinin, aktivliyinin yüksək olması «dövlət tənzimləyir - region isə hərəkət edir» sxemi üzrə nəticələrin də müvəffəqiyyətliliyinə birbaşa təsir edir. Çox nadir hallarda inisiativ və icra mərkəzin təsiri ilə baş verməlidir. Belə hallar yalnız ümumdövlət maraqları çərçivəsində məcburi ola bilər.

Dördüncüsü, regional institusional tədbirlərinin konkret məqsədə istiqamətlənən xarakterli olması reallaşması zamanı kəmiyyətlə xarakterizə olunan nəticənin əldə edilməsinə gətirir. Bu da müxtəlif hərəkətlərdə ifadə olunmaqla, yəni «bu qədər vəsait ayrıldı», «bu qədər tikildi, istifadəyə verildi» yanaşmasından daha çox regional sosial-iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə xarakterizə edən parametrlərə əsaslanmalıdır. Ona görə məqsədlər konkret olduğu kimi nəticələr də dəqiq olmalıdır. Əgər məqsədlər tam aydın deyilsə, bu dövlət resurslarının defisiti şəraitində onlardan qeyri-səmərəli istifadəyə, hətta dövlətin regional siyasətinin diskreditasiyasına səbəb ola bilər.

Beşincisi, uzaq perspektivə istiqaməlnəmiş və biri digərindən asılı olan, əlaqəli nəticələrin nəzərə alınması mütləqdir. Belə ki, regionun iqtisadiyyatına bir sıra dövlət müdaxiləsinin nəticəsi o dəqiqə deyil, uzun müddətdən sonra özünü biruzə verir. Ona görə cari və fərdi dəyişiklikləri uzun zaman tələb edən və dolaylı nəticələrdən ayırmaq lazım gəlir. Məsələn, regionda hər hansı bir müəssisənin bağlanması nəticəsində işçilərin digər yerlərə köçürülməsi cari nəticədir. Lakin onların həmin yerlərdə məskunlaşması və işlə təmini baş tutmaya da bilər və bu uzun zaman tələb edən nəticə kimi qiymətləndirilir. Bu nəticələr, bəzi hallarda isə

problemlər regional təkrar istehsal tsikli başa çatdıqda ortaya çıxa bilər və onları əvvəlcədən görmək, hətta kəmiyyətcə qiymətləndirərək həll etmək də mümkündür.

Altıncısı, regionlara dövlət təsiri təyin edilmiş vaxt sərhədləri çərçivəsində olmalıdır. Yəni hər bir region dövlət köməyinin yalnız böhran hallarının aradan qaldırılması üçün, ya da inkişafa təkan verici xarakter daşdığını dəqiq bilməlidir. Ona görə dövlətin bir sıra kömək və himayədarlığının müddəti göstərilməli, hədsiz olmadığı bildirilməlidir.

Dövlət himayədarlığına və köməyinə ehtiyacı olan regionların adekvat reaksiyası kimi resurslara qənaət rejiminin tətbiqi, öz inkişaf mənbələrinə malik olmanı açıqlama və bu sahədə inisiativin göstərilməsi, verilən resursların sırf məqsədli və ünvanlı istifadə olmasına zəmanət və s. göstərmək olar. Bütün bunlar xüsusi diqqət göstərilən regionların dövlətlə qarşılıqlı əməkdaşlığının yüksəldilməsinə təkan verə bilər.

Geniş prosedur təminatı ərazilərin inkişafının dövlət tənzimlənməsinin müxtəlif formalarda həyata keçirilməsi və bir neçə hakimiyyət, idarəetmə səviyyələrinin mövcudluğundan irəli gəlir. Nəticədə bu hakimiyyət və idarəetmə səviyyələri arasında razılaşma, konfliktlərin həlli, səlahiyyətlərin dəqiqləşdirilməsi, müqavilə münasibətlərinin təyini və digər təşkilati məsələlərin həlli tələb edilir. Onların bəziləri hüquqi-normativ çərçivədə həll edilə bilmədiyindən bürokratik əngəllərin olmasına, regional dezintegrasiya və differensiasiyaların güclənməsinə gətirir. Bu baxımdan prosedur qaydaları tam dəqiqliklə əks etdirən xüsusi təşkilati-institutsional mexanizmlərin işlənməsi regionlarda dövlət tənzimlənməsini təsirli edə bilər.

Regionların davamlı inkişafını təmin edəcək dövlət tədbirlərinin təşkili məsuliyyət və nəzarət rejimində reallaşdırılmalıdır. Bunun bir neçə səbəbi var. Əvvəla dövlət tədbirləri dövlət resurslarının istifadəsi ilə əlaqəlidir, ikincisi, tədbirlə həm siyasi, həm də sosial xarakter daşıya bilər, üçüncüsü, həm konkret regionun, həm də digər onunla əlaqəli olan regionların maraqlarına toxunur. Ona görə məsuliyyət hər üç tərəfin, yəni qərarları qəbul edən dövlət strukturlarının,

qərarları reallaşdıran strukturlar və qərar nəticəsində dövlət köməkliyini əldə edən strukturlar daşılmalıdır. Bu məsuliyyətin bölüşdürülməsi sənədi kimi əgər hüquqi-normativ akt yoxdursa, müxtəlif idarəetmə səviyyələri arasında müqavilələr, nəzarət sənədi kimi isə hesabatlar çıxış edə bilər. Hesabatların təhlili həm strukturun fəaliyyətinin nəticələrini üzə çıxarmağa, həm də regiona yardım və köməkliyin davam etdilib və ya dayandırılmasına, qeyri-səmərəli, məqsədyönlü olmayan xərclərin azaldılmasına səbəb olar.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN REGIONLARININ DAVAMLİ İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ POTENSIALINA SISTEMLİ YANAŞMA

2.1. Azərbaycan regionlarının davamlı inkişafının mövcud vəziyyəti və onun sistemli təhlili

Makroiqtisadiyyatın tərkib hissəsi olan regional iqtisadiyyatın kompleks inkişafının tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən irəli gəlir. Belə ki, bütövlükdə iqtisadi sistemin 1993-cü ildən başlayan məqsədyönlü siyasət nəticəsində transformasiyaya uğraması və 1996-cı ildən başlayaraq inflyasiyanın cilovlanması, makroiqtisadi sabitliyə nail olunma və ümumi daxili məhsulun 1998-2003-cü illərdə orta hesabla 10 faiz şəklində artımı dayanıqlı, davamlı inkişafa keçid üçün zəmin yaradaraq regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsini zərurətə çevirmişdir. Ümumiyyətlə, ölkədə aparılan ardıcıl, sistemli və istiqamətlənmiş islahatlar dövründə 1390 hektardan artıq torpaq sahəsi kəndlilərə əvəzsiz paylanmış, 2003-cü ilin sonuna 36200 kiçik müəssisə və obyekt özəlləşdirilərək azad sahibkarlığın inkişafına zəmin yaratmış, 1995-2003-cü illərdə orta əmək haqqı və pensiyaların məbləği 6 dəfə qaldırılmışdır. Amma 2003-cü ilə qədər sosial-iqtisadi sahədə görülən tədbirlərin müsbət nəticələrinə baxmayaraq məhsuldar qüvvələrin respublika ərazisi üzrə qeyri-bərabər paylanması, iqtisadiyyatın mühüm sahələrinin əksər hissəsinin paytaxta yaxın yerləşməsi, işğalçı müharibə nəticəsində 20 faiz torpaqların Ermənistan tərəfindən zəbt edilməsi və müharibə xəttində olan, ona yaxın yerləşən bölgələrdən əhalinin Bakıya axını və həmin ərazilərdə mövcud iqtisadi -sosial potensialın itirilməsi, ölkədə yoxsulluq faizinin yüksək olması, torpaq və aqrar islahatların aparılmasına baxmayaraq maddi-texniki, kapital bazasının, infrastrukturun zəif olması ölkənin regionlarının mövcud potensialından daha səmərəli istifadə nəticəsində iqtisadiyyatın sahələr üzrə ixtisaslaşma dərəcəsinin və iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-cü ildən 2013-cü illərə qədərki dövrünü əhatə edən və sosial-

iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan I və II Dövlət Proqramı, bu illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər və qəbul edilmiş digər normativ-hüquqi sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası olkənin sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılmasına, regionlarda kommunal, xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmnin və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan vermiş, sahibkarlıq və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşmasında, iqtisadiyyata daxili investisiya qoyuluşlarının artmasında, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsində və yoxsulluğun azalmasında mühüm rol oynayır. Qeyd etməliyə ki, müasir dövrdə dünyada baş vermiş qlobal iqtisadi böhran milli iqtisadiyyatlarda bank sisteminə beynəlxalq bazarlardan kredit axınlarının azalması, bir sıra qeyri-neft sənaye məhsullarının dünya bazar qiymətlərinin ucuzlaşması vasitəsilə təsir göstərmişdir. Amma buna baxmayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyada analoqu olmayan yüksək sürətlə inkişaf etməkdə davam edir. Belə ki, Aparılmış məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycan həm siyasi, həm iqtisadi sahədə mütərəqqi islahatların aparılması ilə güclü dövlətə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında bazar iqtisadiyyatı şəraitində sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimlənməsi, enerjiden səmərəli istifadə edən və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya və insan inkişafı konsepsiyası əsas götürülməklə sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma prinsipləri əsas götürülmüşdür.

İnkişaf Konsepsiyası iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bölgələrin inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin olunması, insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müda-

fiə sisteminin qurulması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və institusional potensialın gücləndirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi, mədəni irsin qorunması və səmərəli idarə edilməsi və həmçinin, ətraf mühitin qorunması və ekologiya məsələlərini özündə ehtiva edir.

İnkişaf Konsepsiyasının əsas hədəflərini ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmnin 13000 ABŞ dollarına çatdırılması, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in orta illik real artım tempinin 7 faizdən yüksək olması və eləcə də adambaşına düşən qeyri-neft sektoru üzrə ixracın həcmnin 1000 ABŞ dollarına çatdırılması təşkil edir.

Hazırda İnkişaf Konsepsiyasının əsas hədəflərinin reallaşdırılması ilə bağlı ardıcıl və zəruri tədbirlər həyata keçirilir ki, bu da növbəti illərdə ölkəmizin davamlı inkişafını, onun dünyada mövqeyinin daha da möhkəmlənməsini və xalqımızın sosial-iqtisadi vəziyyətinin davamlı olaraq yaxşılaşmasını təmin edəcəkdir.

Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində öz inkişaf xüsusiyyətləri ilə seçilən ölkəmizdə son 10 ildə ümumi daxili məhsul istehsalı real ifadədə 3.2 dəfə, o cümlədən sənaye məhsulunun ümumi həcmi 2.7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.5 dəfə, tikinti sektoru 4.7 dəfə, nəqliyyat sektoru 2.5 dəfə, rabitə və informasiya sektoru 8.2 dəfə, ticarət 3.2 dəfə artmışdır. 2004-2013-cü illər ərzində adambaşına ÜDM istehsalı üzrə 2.8 dəfə artım qeydə alınmışdır.

Əsas Ümummilli Lider tərəfindən qoyulmuş neft strategiyasının bu gün də müvəffəqiyyətlə davam etdirilməsinin nəticəsində 2004-2013-ci illər ərzində ümumi daxili məhsulun aparıcı hissəsi olan neft sektoru üzrə 4.1 dəfə artım müşahidə olunmuşdur. Bu illər ərzində ölkədə qaz kondensatı da daxil edilməklə 421,7 milyon ton xam neft hasil edilməklə, neftin hasilatı 2.9 dəfə artmışdır.

Neft Azərbaycanın ən mühüm milli sərvətlərindən olmaqla ölkədə ÜDM-in neft sektorunun aparıcı sahə olmasını şərtləndirməklə bərabər qeyri-neft sektorunun da yüksək tempiylə inkişaf etməsinə təkan vermişdir. Belə ki, son 10 ildə qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyər real ifadədə 2.6 dəfə artmışdır.

2013-cü ildə qeyri-neft sektorunun real artım tempi 2012-ci il ilə müqayisədə 10.0 % olmuşdur.

2013-cü ildə sənaye sektorunda əlavə dəyərin həcmi 1.2%, nəqliyyat sahəsində 6.3%, informasiya və rabitə sahəsində 10.7%, ticarət sahəsində 9.9%, tikinti sahəsində isə 23.0% real artım qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 6 fevral tarixli 24s nömrəli sərəncamı ilə 2012-ci ilin dövlət büdcəsində dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu üçün nəzərdə tutulmuş 5774,1 mln manat vəsaitin sifarişçi təşkilatlar və obyektlər üzrə dövlət sifarişi kimi bölgüsü təsdiq edilmişdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə, ötən ildə də investisiya siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərini infrastruktur sahələrinin inkişafı, investisiya resurslarının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması, regionlar arasında investisiyaların bölgüsünün optimallaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi təşkil etmişdir. 2004-cü ildən etibarən ölkədə inşaat işlərinin aparılması üçün əsas kapitala 98.0 mlrd. manat həcmində investisiya yönəldilmişdir. 2013-cü ildə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitin həcmi 2003-cü ildəkindən 4.7 dəfə çox olmuşdur.

2013-cü ildə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17.9 mlrd. manat əsas kapitala investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 23.0%-i neft sektorunun, 73.0%-i isə qeyri-neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. Bu vəsaitin 76.7%-ni daxili investisiyalar, 23.3%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

Ticarət və iaşə şəbəkələrindən əhaliyə satılmış istehlak malları real ifadədə 2003-cü ilə nisbətən 3.2 dəfə artmışdır. 2013-cü ildə əhaliyə 19.7 mlrd. manatlıq və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9.9% çox istehlak malları satılmış, 6.5 mlrd. manatlıq və ya ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8.2% çox pullu xidmətlər göstərilmişdir. 2013-cü ildə ölkə sakinləri ticarət şəbəkəsindən 10170.4 mln. manatlıq ərzaq məhsulları və 9485.5 mln. manatlıq qeyri-ərzaq malları

almış və bu göstəricilərin real həcmi ötən ilin eyni dövrünə nisbətən müvafiq olaraq 2.3% və 20.2% artmışdır.

Son 10 ildə əhalinin nominal gəlirləri 6.5 dəfə artmışdır. 2013-cü ildə əhalinin gəlirləri 8.0% artaraq 37.6 mlrd. manata çatmış və onun adambaşına həcmi 4039.6 manat təşkil edərək 2012-ci ilə nisbətən 6.6% çox olmuşdur. 2012-ci il ilə müqayisədə orta aylıq əmək haqqı 2013-cü ildə nominal ifadədə 6.2% artaraq 423.0 manata çatmışdır.

Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkədə milli valyutaya olan inam daha da möhkəmlənmiş, bunun nəticəsində manatla yerləşdirilmiş əmanətlərin xüsusi çəkisi 2004-cü ildəki 7.5 faizdən 2013-cü ilin 11 ayında 61.6 faizədək artmışdır. 2003-ci ildən 2013-cü ilin dekabr ayının 1-dək əhalinin banklardakı əmanətləri üzrə 25.5 dəfə artım qeydə alınmışdır.

2013-cü ilin 1 dekabr tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri müqayisə ilinin eyni dövrünə nisbətən 34.8% artaraq 6419.6 mln. manat təşkil etmişdir. İlin əvvəlindən əhalinin əmanətləri 25.5% və ya 1306.2 mln. manat artmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı ölkənin bank-kredit sisteminin inkişafına da öz töhfəsini vermişdir. 2013-cü ilin 1 dekabr vəziyyətinə bank-kredit təşilatları tərəfindən verilmiş kreditlərin həcmi 2003-cü illə müqayisədə 22.7 dəfə artmışdır. Eyni zamanda ayrılmış kreditlərin həcmində uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 77.6 faiz təşkil etmişdir.

2013-cü ilin 1 dekabr tarixinə Azərbaycan iqtisadiyyatına cəmi kredit qoyuluşları müqayisə ilinin eyni dövrünə nisbətən 30.0% artaraq 15.2 milyard manat təşkil etmişdir. 1 dekabr tarixinə iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşlarının həcmi isə 2012-ci ilin eyni dövrünə nisbətən 29.8% artaraq 14812.2 mln. Manat təşkil etmişdir. İlin əvvəlindən iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşunun həcmi 22.1% və ya 2680.6 mln. manat artmışdır.

Azərbaycan regional inkişaf üzrə kompleks tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının davamlı yüksəlişi və bu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətli inkişafı təmin

olunmuş, respublikamız ümumi daxili məhsulun artım tempi ilə dünyada lider mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

Cədvəl № 1
ÜDM

	Cəmi			Adambaşına			1\$= manat	1avro= manat
	milyon manatla	milyon dollarla	milyon avro ilə	manatla	dollarla	avro ilə		
1990	0,3	2443,3	-	0,1	346,3	-	0,0001	-
1991	0,5	703,1	-	0,1	98,3	-	0,0008	-
1992	4,8	1309,8	-	0,7	180,4	-	0,0037	-
1993	31,4	1326,9	-	4,3	179,9	-	0,0237	-
1994	374,7	1629,3	-	50,1	217,9	-	0,2300	-
1995	2133,8	2415,2	-	282,1	310,3	-	0,8835	-
1996	2732,6	3180,8	-	357,2	416,1	-	0,8591	-
1997	3158,3	3960,7	-	409,2	513,2	-	0,7974	-
1998	3440,6	4446,4	-	441,5	570,6	-	0,7738	-
1999	3775,1	4583,7	-	480,1	582,9	-	0,8236	-
2000	4718,1	5272,8	-	593,2	662,9	-	0,8948	-
2001	5315,6	5707,7	-	661,7	710,5	-	0,9313	-
2002	6062,5	6235,9	6603,3	747,5	768,9	814,2	0,9722	0,9181
2003	7146,5	7276,0	6431,9	872,7	888,5	785,4	0,9822	1,1111
2004	8530,2	8680,4	6980,0	1030,4	1048,5	843,2	0,9827	1,2221
2005	12522,5	13238,7	10603,3	1494,3	1579,8	1265,3	0,9459	1,1810
2006	18746,2	20983,0	16713,8	2208,2	2471,6	1968,8	0,8934	1,1216
2007	28360,5	33050,3	24126,3	3296,6	3841,7	2804,4	0,8581	1,1755
2008	40137,2	48852,5	33174,0	4603,7	5603,3	3805,1	0,8216	1,2099
2009	35601,5	44297,0	31738,9	4033,2	5018,2	3595,6	0,8037	1,1217
2010	42465,0	52909,3	39952,0	4753,0	5922,0	4471,7	0,8026	1,0629
2011	52082,0	65951,6	47377,4	5752,9	7285,0	5233,3	0,7897	1,0993
2012	53995,0	68730,9	53439,2	5884,5	7490,5	5823,9	0,7856	1,0104
2013	57708,2	73560,5	55371,5	6207,3	7912,5	5956,0	0,7845	1,0422

Cədvəlin məlumatlarından aydın görünür ki, ÜDM hər il artmaqda davam etmişdir.

Iqtisadi ədəbiyyatlarda belə bir yanaşma formalaşmışdır ki, ÜDM-in ikiqat artması üçün 70-lərin qaydası tələb olunur, yəni əgər ÜDM-in illik artımının tempi 1 % olarsa ÜDM ikiqat artmasına 70 il lazımdır. Deməli on il ərzində iqtisadi artım templəri hər il 7 % olmalıdır ki, ÜDM iki dəfə artmış olsun. Həmçinin iqtisadi ədəbiyyatlarda bu məsləyə nail olma ilə əlaqədar bir fikir də mövcuddur ki, ölkə səviyyəsində belə inkişaf templərinə malik olmaq üçün bu problemə regional səviyyədə yanaşmaq lazımdır. Yəni problemin həlli kimi vəzifənin regional

subyektlərin üzərinə keçirilməsi və regional daxili məhsulun (RDM) həcmnin iki qat artması hesabına əldə edilməsinə nail olunur. Başqa sözlə ÜDM regionların RDM məbləğinə bərabərdir. Ona görə də regionların sosial-iqtisadi vəziyyətinin təhlil edilməsi zəruri hesab edilir.

Cədvəl 2
Əsas sosial - iqtisadi göstəricilərin indeksləri (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ümumi daxili məhsul	111.1	126.4	134.5	125.0	110.8	109.3	105.0	100.1	102,2	105,8
Sənaye məhsulu	106.9	133.5	136.6	124.0	106.0	108.6	102.6	95.0	97,7	101,8
Kənd təsərrüfatı məhsulu	112.1	107.5	100.9	104.0	106.1	103.5	97.8	105.8	106,6	104,9
Kapital qoyuluşu	102.6	116.6	115.2	123.8	131.8	81.6	121.2	127.3	118,5	115,1
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması	118.4	109.4	113.5	115.1	109.3	104.0	103.2	103.6	103,5	103,4
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması	102.0	104.8	106.3	108.0	108.2	106.9	104.5	107.5	108,4	108,0
Bütün mənbələr üzrə pərakəndə əmtəə dövriyyəsi - cəmi	109.8	113.2	113.5	115.3	116.1	108.9	109.0	110.6	109,6	109,9
Əhaliyə pullu xidmətlər - cəmi	105.8	126.1	142.1	133.8	129.7	112.5	110.8	107.8	108,0	108,2
Orta aylıq əmək haqqı	120.2	124.3	120.6	144.8	127.2	108.6	111.2	109.5	109,4	106,2
Əhalinin gəlirləri	109.8	122.3	126.5	142.7	142.4	109.0	113.3	119.6	113,9	108,0
Əhalinin xərcləri	107.9	117.3	126.1	137.1	141.3	109.6	110.5	116.2	110,7	113,7
Əhalinin sərəncamında qalan real gəlirlər	106.4	112.6	115.5	122.6	120.2	109.6	108.1	111.7	113,1	105,5
İstehlak qiymətləri indeksi	101.8	109.6	108.3	116.7	120.8	101.5	105.7	107.9	101,1	102,4
Sənaye məhsulları istehsalçılarının qiymət indeksi	129.7	117.3	110.1	117.6	123.4	80.6	130.5	133.5	104,5	96,1

Cədvəlin məlumatlarının təhlilindən aydın olur ki, 2013-cü ildə də iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində artım davam etmişdir. İqtisadiyyatın inkişafında sənaye mühüm yer tutduğu üçün istənilən regionun sosial-iqtisadi inkişafı sənayenin sahə strukturunun təkmilləşdirilməsi, regionda məşğulluq probleminin həlli, kənd təsərrüfatı xammalının emalı, əhalinin sənaye məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi, regionlararası və regiondaxili iqtisadi əlaqələr, o cümlədən xarici iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi və nəhayət, regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqəlidir. Buna görə iqtisadi rayonlarda sənayenin ümumi

göstəricilərinin dinamikasına cədvəl 5 diqqət yetirək. Göründüyü kimi, regionda sənaye istehsalında ən yüksək artım Abşeron, Naxçıvan, Lənkəran rayonunda baş vermişdir.

Cədvəl 3
2013-cü ildə ölkənin iqtisadi rayonları üzrə məhsul buraxılışının fiziki həcm indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə

	Ümumi Məhsul Buraxılışı	Sənaye	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	Tikinti-quraşdırma işləri	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	İnformasiya və rabitə	Ticarət xidmətləri
Bakı şəhəri	105,0	101,8	81,0	117,7	107,0	111,0	114,9
Regionlar üzrə cəmi:	105,7	102,4	106,2	107,2	100,0	106,4	106,0
o cümlədən:							
Abşeron iqtisadi rayonu	111,0	99,1	107,9	135,9	116,3	102,0	103,8
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	106,4	102,1	105,8	110,6	92,7	92,2	106,9
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	89,3	100,0	101,7	74,8	112,0	113,2	103,1
Lənkəran iqtisadi rayonu	111,3	88,1	108,5	138,0	106,3	111,5	104,0
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	97,4	105,5	106,8	83,4	101,9	112,6	103,3
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	99,3	111,2	108,3	82,4	75,2	138,1	100,8
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	118,3	82,8	107,9	128,4	93,4	-	-
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	102,9	110,8	103,8	98,6	103,8	114,2	106,3
Naxçıvan iqtisadi rayonu	106,5	106,3	106,8	105,1	108,5	106,1	108,4

Məhsuldarlıqdakı azalma isə kənd təsərrüfatında hələ də qalmaqda davam edən bir sıra problemlərin- ekstensiv təsərrüfatçılığa meyillilik, müasir texnikanın çatışmamazlığı, torpağa lazımı səviyyədə qulluğun edilməməsi, məhsuldarlığı artıran yeni bitki növlərinin gətirilməsinə marağın az olması və s. mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Əlverişsiz iqlim şəraiti və təbii fəlakətlərlə bağlı dənli bitkilərin istehsalının azalmasına baxmayaraq, intensiv metodların tətbiqinin stimullaşdırılması və kompleks dövlət dəstəyi tədbirləri nəticəsində, kənd təsərrüfatının digər sahələrində artım davam etmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, aqrar sektora subsidiyaların, vergi güzəştlərinin və güzəştli kreditlərin verilməsi davam etdirilmiş, aqrulizinq və aqroservis xidmətlərinin şərtləri asanlaşdırılmışdır. Ölkəmiz bir sıra əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmiş, buğdanın qiymət artımının mənfi təsirinin azaldılması məqsədi ilə Dövlət Taxıl Fonduna tədarük olunan taxılın həcmi 500 min tonadək artırılmış, idxal olunan buğda və un ƏDV-dən azad edilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, 2007-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsulları

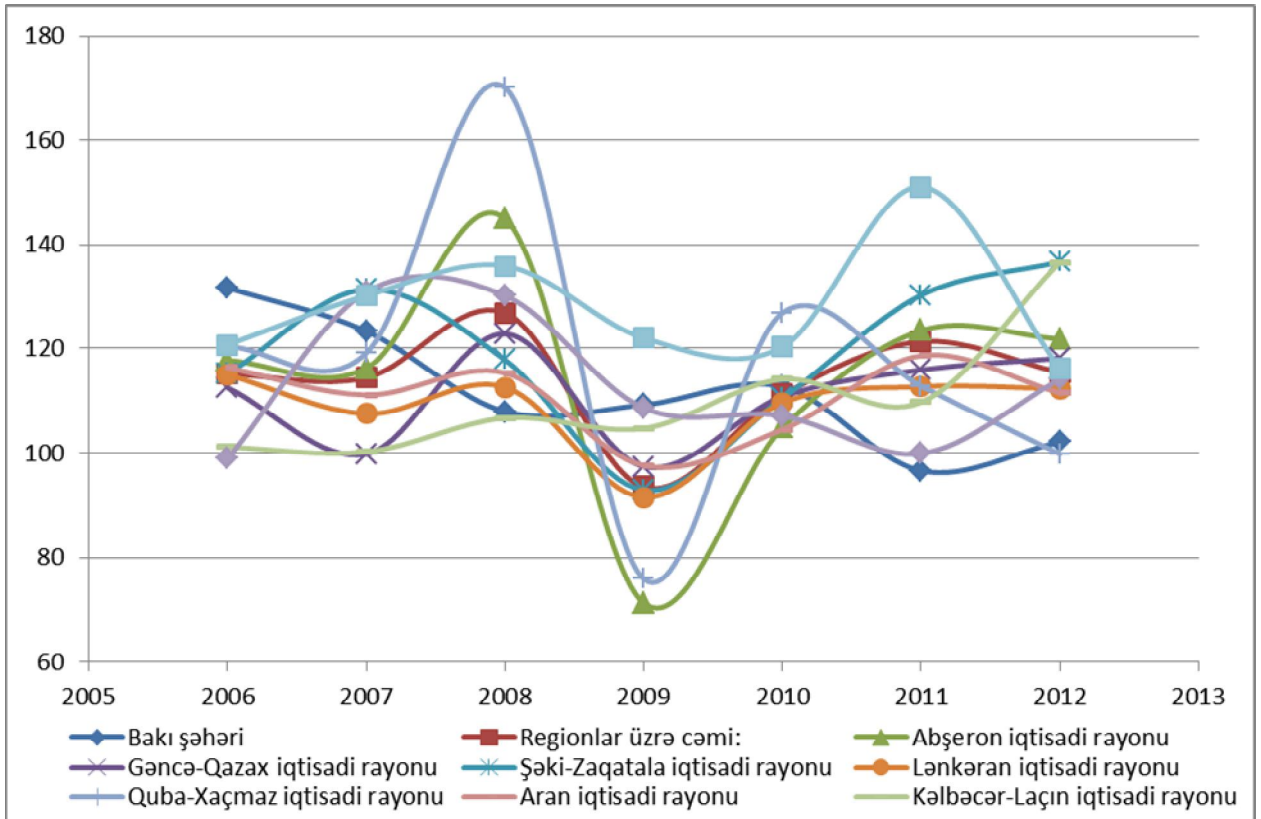
istehsalçılarına 114 min manat, 2008-ci ildə 128 min manat, 2009-cu ildə 142 min manat məbləğində vergi güzəştləri tətbiq edilib. 2007-2009-cu illərdə reproduktiv toxumların istehsalı üçün dövlət büdcəsindən toxumçuluq təsərrüfatlarına ayrılmış subsidiyaların həcmi 8 mln. 276,6 min manat olub, yəni 2007-ci ildə 891,6 min manat, 2008-ci ildə 3 mln. 781,6 min manat, 2009-cu ildə 4 mln. 603,4 min manat olub. Ümumən, 2013-cü ildə 2004-cü illə müqayisədə kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən toxum istehsalı 3 dəfə artıb. Amma bu gün gündəmdə olan vacib məsələlərdən biri ərzaq təhlükəsizliyi baxımından toxumların keyfiyyətli olması məsələsidir. Qeyd etməliyik ki, 2003-cü illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli bitkilərin istehsalı 45 %, şəkər çuğunduru -49 %, kartof 27,8 %, tərəvəz 12,6 %, bostan bitkiləri 15,2 %, meyvə 25,5 %, üzüm istehsalı 98,8 % artmışdır. Amma 2010-cu ildə baş vermiş təbii fəlakət nəticəsində bitkiçilikdə 8,9 %, taxılçılıqda 33 %, kartof istehsalında isə 3 % azalma müşahidə olunub.

Cədvəl 4
Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə əhalinin gəlirləri,
milyon manatla

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan-cəmi	5738,1	6595,1	8063,6	10198,5	14558,2	20735,4	22601,1	25607,0	30524,6	34769,5	37555,5
Bakı şəhəri	3051,1	3514,9	4287,5	5441,0	7785,4	11194,8	12123,4	13777,9	16145,0	18619,4	20665,2
Regionlar üzrə cəmi:	2687,0	3080,2	3776,1	4757,5	6772,8	9540,6	10477,7	11829,1	14379,6	16150,1	16890,3
o cümlədən:											
Abşeron iqtisadi rayonu	222,2	255,1	313,0	393,8	580,7	872,4	952,2	1065,1	1245,4	1396,3	1452,2
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	538,0	611,6	748,8	942,1	1360,8	1862,1	2040,0	2291,0	2763,9	3130,1	3281,3
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	244,6	280,4	342,4	428,2	606,2	847,1	888,7	1008,1	1178,3	1304,3	1330,0
Lənkəran iqtisadi rayonu	355,9	399,3	482,6	605,5	846,9	1147,9	1210,9	1380,8	1634,6	1817,5	1865,5
Aran iqtisadi rayonu	774,8	882,4	1071,8	1351,3	1932,0	2761,8	2988,9	3393,3	4105,0	4653,7	4914,2
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	65,7	75,7	94,0	118,3	155,8	218,5	224,7	248,1	281,7	310,2	309,9
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	110,5	124,6	153,0	192,3	271,1	401,7	428,7	485,8	581,5	635,2	667,8
Naxçıvan iqtisadi rayonu	170,4	216,1	277,3	358,6	502,4	683,8	913,4	1007,5	1445,7	1623,4	1737,1

Cədvəl 5.
Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə məhsul buraxılışının fiziki həcm indeksi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bakı şəhəri	131,6	123,3	107,9	109,2	112,7	96,6	102,1
Regionlar üzrə cəmi:	115,1	114,4	126,8	93,5	111,2	121,3	115,4
o cümlədən:							
Abşeron iqtisadi rayonu	117,7	116,2	145,0	71,3	104,8	123,4	121,8
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	112,5	99,8	122,8	97,4	110,8	115,9	118,1
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	115,1	131,3	117,8	92,9	110,5	130,2	136,7
Lənkəran iqtisadi rayonu	115,0	107,5	112,6	91,5	109,6	112,7	112,3
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	120,4	119,1	170,1	75,9	126,8	112,8	99,8
Aran iqtisadi rayonu	116,3	111,1	115,3	97,6	104,5	118,6	111,5
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	101,1	100,2	106,7	104,7	114,1	109,7	136,6
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	98,9	130,8	130,1	108,6	107,1	99,9	114,1
Naxçıvan iqtisadi rayonu	120,7	130,1	135,9	122,0	120,3	151,1	116,2

2013-cü il ərzində kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5244.6 milyon manat təşkil etmiş və keçən ilin eyni dövrünə nisbətən 4.9 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 4.2 faiz, heyvandarlıq məhsulları üzrə 5.5 faiz artmışdır.

Yanvar-dekabr aylarında əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 573.4 milyon manat və ya 3.2 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa sərf edilmişdir. 12 ay ərzində 1073.7 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi biçilmiş və 2961.9 min ton məhsul götürülmüşdür. Hektarın orta hesabla məhsuldarlığı 27.6 sentner olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə taxıl istehsalı 5.7 faiz və ya 159.7 min ton artmışdır.

Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. Belə ki, istehsal olunmuş taxıl məhsulunun 64.1 faizini və ya 1898.1 min tonunu buğda təşkil etmişdir. 2013-cü il ərzində sahələrdən 992.7 min ton kartof, 1232.8 min ton tərəvəz bitkiləri, 429.7 min ton ərzaq üçün bostan məhsulları, 852.9 min ton meyvə və giləmeyvə, 154.1 min ton üzüm, 3.5 min ton tütün, 181.4 min ton şəkər çuğunduru və 0.567 ton yaşıl çay yarpağı toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof istehsalı 2.5 faiz, tərəvəz istehsalı 1.4 faiz, bostan məhsulları istehsalı 0.4 faiz, meyvə və giləmeyvə istehsalı 5.3 faiz, üzüm istehsalı 2.1 faiz, şəkər çuğunduru 3.2 faiz çox toplanmışdır.

2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında 44.8 min ton xam pambıq və 3.5 min ton tütün yarpağı yığılmışdır. Təsərrüfatlarda 2014-cü ilin məhsulu üçün təmiz herik şumu da daxil olmaqla cari ilin payızlıq əkinləri üçün 1088.2 min hektar şumlanmışdır. 2014-cü ilin məhsulu üçün 995.5 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir, bunun da 979.1 min hektarı və ya 98.4 faizi dən üçün tutulmuşdur. Dənlik taxılın 66.0 faizi və ya 646.3 min hektarı buğda əkini sahəsidir.

Kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olan heyvandarlıq sahəsində mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı dinamik olaraq artır. Son illər sürünün cins tərkibinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülmüş müəyyən işlər mal-qaranın baş sayının və heyvandarlıq məhsullarının artmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2014-cü ilin 1 yanvar tarixinə ölkə üzrə 2728.7 min baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 1311.7 min baş inək və camış, 8770.9 min baş qoyun və keçi

mövcud olmuşdur. 2012-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 29.3 min baş (1.1 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 17.0 min baş (1.3 faiz), qoyun və keçilərin sayı isə 83.2 min baş (1.0 faiz) artmışdır.

2013-cü ildə ölkədə diri çəkiddə 514.4 min ton ət, 1820.5 min ton süd, 1401.5 milyon ədəd yumurta və 16.8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ət istehsalı 4.2 faiz və ya 21.0 min ton, süd istehsalı 5.9 faiz və ya 0.9 min ton, yumurta istehsalı 14.2 faiz və ya 174.8 milyon ədəd və yun istehsalı 1.9 faiz və ya 0.3 min ton artmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədilə subsidiyaların verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, lizinq xidmətlərinin genişləndirilməsi kimi kompleks dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafına müsbət təsir göstərmiş, eləcə də, ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində son illər yerli istehsal hesabına əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi xeyli yüksəlmiş və hətta bir sıra məhsullar üzrə tam təminata keçilmişdir. Əvvəllər xarici ölkələrdən idxal olunan malların bir qismi artıq Azərbaycanda istehsal olunmağa başlamışdır. Qida məhsullarından bitki yağları, şəkər, ət və ət məhsulları, süd məhsulları, bostan məhsulları, meyvə və tərəvəz konservləri, meyvə şirələri və s. daxili bazarımızı zənginləşdirmiş, əsas qida məhsullarına idxaldan asılılığımızı xeyli azaltmışdır.

Sahibkarlara göstərilən hərtərəfli dövlət dəstəyinin (güzəştli kreditlərin verilməsi, emal müəssisələri və məhsul saxlama anbarlarının şəbəkələrinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı texnika ilə təminatının yaxşılaşdırılması, cins mal-qara-

nın lizinə verilməsi və s.) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının əsas sahələrindən olan nəqliyyat və rabitə sektoruna 2004-2013-cü illər ərzində investisiya qoyuluşlarının artırılması orada müasir tipli informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə müsbət şərait yaratmışdır. Əsasən ilbəl sərnişin və yük daşımalarının həcmi artmışdır. Azərbaycanda dəmir yollarının inkişafı ilə bağlı 735 milyon dollarlıq beynəlxalq qurumların xətti ilə sərmayə qoyulmuş, Bakı Metropoliteninin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən 2013-cü ildə 283,5 mln. manat vəsait ayrılmışdır. Ümumiyyətlə son avtomobil yollarının yenidən qurulmasına, tikintisinə 1,5 milyard manat vəsait sərf olunub.

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək qeyd etməliyik ki, dünya iqtisadiyyatında iqtisadi vəziyyətin hələ də gərgin olması fonunda, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün ötən illərdə olduğu kimi, 2013-cü il də uğurlu olmuş və ÜDM 5% artaraq, 57,7 mlrd. manatı ötmüşdür. Orta illik inflyasiya idarə olunan səviyyədə saxlanılmış və 2.3% təşkil etmişdir. Strateji valyuta ehtiyatları ilin əvvəli ilə müqayisədə 50% artaraq 39 mlrd. dollardan çox olmuş və bu da ölkənin dayanıqlı inkişafına möhkəm zəmanətdir. 43,1 milyon ton neft, 29,2 milyard kubmetr qaz hasil edilmiş, sənaye 2.6% artmışdır. Bu sahədə ən mühüm nailiyyətlərdən biri də ötən il Dövlət Neft Şirkətinin daxili imkanları hesabına yeni neft və qaz yataqlarının aşkar edilməsi olmuşdur. Həyata keçirilən diversifikasiya tədbirləri, sahibkarlığın inkişafı, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması nəticəsində, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı davam etmiş və onun real artım tempi, ümumi artım tempini üstələyərək 7,6%, o cümlədən, qeyri-neft sənayesində 6,6%, rabitədə 29,7%, nəqliyyatda yük daşınması 3,1% təşkil etmişdir. Ölkənin qeyri-neft sektorunda mühüm rolunu oynayan tranzit potensialı gücləndirilmiş, avtomobil magistrallarının yenidənqurulması davam etdirilmiş, dəmiryol nəqliyyat sisteminin inkişafına dair Dövlət proqramı qəbul edilmiş, Dəniz Limanı kompleksinin tikintisinə başlanmışdır.

Respublikada 2013-cü ildə də sənayeləşmə siyasəti davam etdirilmiş, yeni və müasir texnologiyalara əsaslanan elektrotexnika, əlvan metallurgiya, maşınqayırma, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, tikinti materiallarının istehsalı da daxil olmaqla, sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində 2013-cü ildə çoxşaxəli inkişafın təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər sistemli və ardıcıl olaraq davam etdirilmiş, ənənəvi istehsal sahələrinin inkişafının davam etdirilməsi və yerli xammala əsaslanan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin keyfiyyətə müasir səviyyədə qurulması ilə yanaşı rəqabət qabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması da dəstəklənmişdir. Sənayenin qeyri-neft sektorunda innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqinin dəstəklənməsi, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərciklərinin yaradılması istiqamətində əməli tədbirlər görülmüşdür.

Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olan sənayenin inkişafının müasir mərhələyə çatdırılması məqsədi ilə institusional, infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, investisiya mühitinin daha cəlbedici olması istiqamətində tədbirlər davam etdirilir, yeni və müasir istehsal müəssisələri yaradılır. Bu məsələdə dünya dövlətlərinin uğurlu təcrübələri nəzərə alınaraq ölkədə sənaye komplekslərinin yaradılması işinə başlanılmışdır. 2013-cü ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının təməli qoyulmuş və Parkda fəaliyyət göstərmək üçün 2 rezident qeydiyyatdan keçmiş, və ilk sərmayəçi olan “Azərtexnolayn” ASC-nin polad boru zavodu Parkın ərazisində fəaliyyətə başlamışdır.

Yuxarıda qeyd olunanlar Azərbaycan regionlarının davamlı inkişafının mövcud olduğunu ifadə edir. Amma regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətinin sistemli təhlilinin daha dəqiq və detallı olması üçün regionlarda milli istehsalın və milli sahibkarlığın inkişafının xarakterik cəhətləri və başlıca istiqamətləri araşdırmalıdır ki, bunu da biz aşağıdakı paraqrafda verməyə cəhd etmişik.

2.2. Regionlarda milli istehsalın və milli sahibkarlığın inkişafının xarakterik cəhətləri və başlıca istiqamətləri

Iqtisadi artımın ekstensiv və intensiv tipləri əsasında istehsalın genişləndirilməsi əsas kimi qəbul edildiyindən ölkəmizdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərindən biri kimi milli istehsalın və milli sahibkarlığın inkişafı seçilmişdir. Milli istehsalın xarakterik cəhətlərinə diqqət yetirdikdə regionlar arasında istehsal potensialının və sahələrin fərqliliyi daha qabarıq olması nəzərə çarpır. Buna görə onların hər birinin istehsal sahələrinin dəqiqliklə araşdırılmasına ehtiyac duyulur.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na və “2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2013-cü il ərzində “Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi”nə dair regionlarda 33, Bakı şəhərinin qəsəbələrində 12 olmaqla 45 tədbir keçirilmişdir. Tədbirlərdə sahibkarlara güzəştli kreditlər təqdim edilmiş, 4700-dək sahibkara, o cümlədən regionlarda 3440, Bakı şəhərinin qəsəbələrində isə 1240 sahibkara maarifləndirici treninqlər keçirilərək iqtisadi biliklər verilmiş, nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilmiş, həmçinin yerli icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri və sahibkarlarla mövcud iqtisadi potensialdan daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə müzakirələr aparılmış, tədbir keçirilmiş şəhər və rayonlar üzrə investisiya təkliflərinin qəbulu üçün kütləvi informasiya vasitələrində elanlar verilmişdir.

Bu tədbirlərin əsas mahiyyəti regionların və Bakı şəhərinin qəsəbələrinin mövcud iqtisadi potensialının reallaşdırılması istiqamətində sahibkarlarla müzakirələrin aparılması, onların təkliflərinin öyrənilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizminin izah olunması, o cümlədən investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim olunmasına dair maarifləndirici treninqin keçirilməsi və sahibkarlara güzəştli kreditlərin təqdim olunmasıdır. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki,

bu tədbirlər çərçivəsində sahibkarlar ilə görüşlərin keçirilməsi, müzakirələrin aparılması ilə yanaşı, həmin ərazilərdə potensial biznes imkanları, reallaşdırılması məqsədə uyğun olan layihələr də müəyyən edilir. Başqa sözlə, vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunması, onların dövlətin güzəştli kreditləri hesabına biznes qurmağa təşviq edilərək real sahibkarlıq subyektləri, iş adamları üzə çıxarılır və Fond tərəfindən həmin layihələrin maliyyələşdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir.

Tədbirlərdən öncə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən aşağıdakı işlər görülür:

- Tədbir keçiriləcək rayonun (şəhərin) iqtisadi potensialının reallaşdırılması məqsədilə müvafiq təhlillər aparılır və hər bir rayon (şəhər) üzrə prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilir;

- Müəyyənləşdirilmiş prioritet sahələr üzrə kiçik, orta və böyük həcmli nümunəvi investisiya layihələri hazırlanır.

Tədbirlər çərçivəsində sahibkarların maarifləndirilməsi istiqamətində aşağıdakı müvafiq təşviqat işləri həyata keçirilir:

- Sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizmi, tələb olunan sənədlər, elektron müraciət və müvəkkil kredit təşkilatlarının filial şəbəkəsi mövzusunda maarifləndirici trening keçirililərək iqtisadi biliklər verilir;

- Prioritet sahələr üzrə hazırlanmış kiçik, orta və böyük həcmli nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilir və həmin nümunəvi layihələr sahibkarlara təqdim olunur;

- mövcud iqtisadi potensialdan daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə sahibkarlarla müzakirələr aparılır, onların təklifləri öyrənilir və sualları cavablandırılır;

- Sahibkarlara müxtəlif çap materialları (bukilet, broşur və s.) təqdim olunur;

- Tədbirdən sonra tədbir keçirilmiş rayon (şəhər) üzrə investisiya təkliflərinin qəbulu üçün kütləvi informasiya vasitələrində elanlar verilir.

2013-cü ildə “Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi” tədbirlərində sahibkarlara güzəştli kreditlərin verilməsi və maarifləndirici treninqlərin keçirilməsi ilə yanaşı, sahibkarlıq subyektləri ilə onların təmsil olunduqları rayonların inkişaf perspektivləri, təbii ehtiyatları və mövcud iqtisadi potensialı nəzərə alınmaqla, güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi zəruri olan sahələrin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində geniş müzakirələr aparılmış və bu müzakirələrin məntiqi nəticəsi olaraq investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi məqsədilə sahibkarlıq subyektlərindən investisiya təkliflərinin qəbulu üçün kütləvi informasiya vasitələrində elanlar verilmişdir.

2013-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun “Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi” tədbirlərində sahibkarlıq subyektlərinin maarifləndirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi təşviqat işləri sırasında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə Fond tərəfindən hazırlanmış nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatlarının keçirilməsi və həmin nümunəvi layihələrin sahibkarlara təqdim olunması xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu təqdimatlar biznes layihələrinin hazırlanmasında nəzəri biliklərin praktiki biliklərlə əlaqələndirilməsini təmin etmiş, eyni zamanda, konkret biznes sahəsində daha geniş və dəqiq məlumatların əldə olunmasında, hesablamaların düzgün aparılmasında, səmərəlilik baxımından biznes fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsində və müqayisə edilməsində sahibkarlara dəstək olmuş, hər bir regionun potensial imkanları nəzərə alınmaqla yeni biznes sahələrinin yaradılmasına təşəbbüslərin artmasına, sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi aktivliyinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatlarının keçirilməsi və həmin layihələrin sahibkarlara təqdim olunması, onların güzəştli kreditlərin istifadəsinə daha həssas yanaşmasını, eləcə də güzəştli kreditlərə olan tələbatın artmasını şərtləndirmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu ilə müvəkkil kredit təşkilatları arasında investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi, sahibkarların müraciətlərinin qeydə

alınması və idarə edilməsi prosesinin avtomatlaşdırılmasına dair “İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar elektron idarəetmə Sistemi”nin işə salınması məqsədi ilə müvəkkil kredit təşkilatlarına sənəd dövriyyəsinin təşkili haqqında müqavilələr bağlanmış, sahibkarların sistemdən istifadəsini asanlaşdırmaq üçün istifadəçi təlimatları çap etdirilmiş, müvəkkil kredit təşkilatlarının əməkdaşlarına sistemdən istifadəyə dair treninqlər keçirilmişdir. Bu sistemdən istifadə etməklə sahibkarlar vaxt itkisinin qarşısını alır, izafi xərclərin aradan qaldırılmasını təmin edir, investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi prosesinin bütün mərhələlərini öz şəxsi səhifəsindən izləmək imkanı əldə edir. Elektron idarəetmə sisteminin tətbiqi dövlətin güzəştli kreditlərinin əldə edilməsi ilə əlaqədar sənəd dövriyyəsi prosesinin daha sürətli və təhlükəsiz qaydada, tam olaraq elektron formada həyata keçirməyə imkan verəcək.

Sahibkarlar internetə çıxışı olan kompyuter, telefon və ya planşetin köməyi ilə günün istənilən vaxtı, istənilən yerdən Fondun saytına daxil olaraq sistemdən istifadə etməklə müvəkkil kredit təşkilatına getmədən güzəştli kreditlər əldə etmək üçün müraciət edə bilirlər. Bunun üçün sahibkarlar məlumat formasını dolduraraq qeydiyyatdan keçir və şəxsi səhifəsinə daxil olur. Tələb olunan məlumatları daxil etdikdən və sənədləri sistemə yüklədikdən sonra elektron müraciət seçilmiş müvəkkil kredit təşkilatına göndərilir və sistem sahibkara bu barədə bildiriş təqdim edir. Müvəkkil kredit təşkilatında investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar bütün proseslər elektron sistem vasitəsi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə yerinə yetirilir və müsbət qiymətləndirilmiş layihələrin maliyyələşdirməsi məqsədi ilə elektron formada Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna göndərilir. İnvestisiya layihələri Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunda elektron sistemdə qeydiyyatda alınır, layihə ekspertiza edildikdən sonra maliyyələşdirilməsinə qərar verildiyi halda tələb olunan kredit vəsaiti müvəkkil kredit təşkilatının elektron sifarişi əsasında onun bank hesabına köçürülür. Müvəkkil kredit təşkilatı tərəfindən isə həmin vəsaitin sahibkarın hesabına köçürülməsi təmin olunur.

Elektron sistemin sahibkarlar üçün aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- Sahibkar üçün zaman və məkan məhdudiyyəti olmadan müvəkkil kredit təşkilatına müraciət etmək imkanı yaradır;

- Sahibkar internetə çıxışı olan istənilən qurğu (kompyuter, planşet və ya telefon) vasitəsi ilə investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar müvəkkil kredit təşkilatına elektron müraciət göndərə bilər;

- Sahibkarın güzəştli krediti əldə etməsi ilə əlaqədar xərclərin (nəqliyyat, poçt və s.) azaldılmasını təmin edir;

- Sahibkarın investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə dair Fondun və müvəkkil kredit təşkilatının verdiyi rəylə birbaşa öz şəxsi hesabında tanış olmaq imkanı yaradır;

- Sahibkarın müvəkkil kredit təşkilatına müraciəti zamanı subyektiv yanaşmanın qarşısını alır;

- Fond ilə müvəkkil kredit təşkilatı arasında sənəd dövriyyəsinin daha sürətli və təhlükəsiz həyata keçirilməsini təmin edir;

- Fondun investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi prosesinə operativ nəzarət imkanlarını artırır;

- Sistem sahibkarın investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi prosesində şəffaflığın daha da artırılmasını təmin edir.

Elektron idarəetmə sisteminin tətbiqi sahibkarların hüquqlarının qorunması istiqamətinə irəliləyən addım olmaqla, biznesin daha səmərəli aparılmasına, sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi prosesinin və güzəştli kreditlərə çıxış imkanlarının asanlaşmasına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Respublikanın bütün şəhər və rayonları əhatə olmaqla iqtisadi potensial təhlil olunmuş, prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilmiş, beynəlxalq təcrübə və istehsalçı şirkətlər öyrənilmiş, prioritet sahələr üzrə nümunəvi investisiya layihələri hazırlanaraq sahibkarlara təqdim olunmuşdur. Artıq 60-dək istiqamət üzrə hazırlanmış nümunəvi layihələr Fondun internet saytında yerləşdirilmişdir.

Bundan əlavə, güzəştli kreditlər hesabına prioritet sahələrdə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə 2010-2012-ci illər üzrə respublikada idxalda əsas yer tutan və yerli istehsalı mümkün olan qida və qeyri-qida məhsulların müəyyənləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təhlillər aparılmışdır. Təhlillərin nəticəsi olaraq aqrar sənaye komplekslərinə daxil olan sahələr üzrə 45, digər sənaye sahələri üzrə isə 35 məhsul seçilmişdir. Araşdırmalara əsasən, idxalda əsas yer tutan və yerli istehsalı mümkün olan 80 məhsulun 2010-2012-ci illər üzrə ümumi idxalı 1.6 milyard manat, orta illik nisbi artım göstəricisi 4% (məbləğ üzrə), ümumi ixracı 401.1 milyon manat, orta illik nisbi artım göstəricisi 23% təşkil etmişdir. Seçilmiş məhsullar üzrə yerli istehsalın təşviq edilməsi məqsədilə nümunəvi layihələr hazırlanaraq sahibkarlara təqdim olunmuşdur.

İlk dəfə olaraq respublikanın iqtisadi və inzibati rayonları üzrə müəyyən edilmiş iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərinin interaktiv xəritəsi hazırlanaraq Fondun saytında yerləşdirilmişdir.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditlərini almaq məqsədilə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən 37 müvəkkil kredit təşkilatına ümumilikdə 4517 müraciət daxil olmuşdur. MKT-lər tərəfindən müraciətlərin 4471-i (99%) müsbət qiymətləndirilmiş, 46 (1%) müraciətə isə sahibkarın rentabelli biznesinin, ödəmə qabiliyyətinin, likvid girovunun, fəaliyyət üçün müvafiq şəraitinin olmaması səbəblərindən imtina edilmişdir.

Müraciətlər üzrə ümumi investisiya tələbatı 418 803.3 min manat, o cümlədən müsbət qiymətləndirilmiş müraciətlər üzrə 417 954 min manat (99.8%), imtina olunmuş müraciətlər üzrə 849.3 min manat (0.2%) olmuşdur.

Müraciətlər üzrə ümumi kredit tələbatı 272 588.8 min manat, o cümlədən müsbət qiymətləndirilmiş müraciətlər üzrə 271797.3 min manat (99.7%), imtina olunmuş müraciətlər üzrə 791.5 min manat (0.3%) olmuşdur.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatlarına Aran iqtisadi rayonu üzrə 1952 (43.2%), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 882 (19.5%), Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 235 (5.2%), Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 328 (7.3%), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 262 (5.8%), Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 275 (6.1%), Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 107 (2.4%), Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 169 (3.7%) və Bakı şəhərinin qəsəbələri üzrə 307 (6.8%) müraciət daxil olmuşdur.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatlarına müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli kredit tələbatı 272 588.8 min manat, o cümlədən Aran iqtisadi rayonu üzrə 62 086.8 min manat (22.8%), Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 41 271.5 min manat (15.1%), Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 4 278 min manat (1.6%), Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 27 494.5 min manat (10.1%), Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 21 551 min manat (7.9%), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 6 747.4 min manat (2.5%), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 37 364.6 min manat (13.7%), Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 8 189.5 min manat (3%) və Bakı şəhərinin qəsəbələri üzrə 63 605.5 min manat (23.3%) təşkil etmişdir.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatlarına müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin 4340-ı (96.1%) aqrar sektorun inkişafı (güzəştli kredit tələbatı 177 320.8 min manat (65.1%)), 177-si (3.9%) müxtəlif sənaye və digər sahələrin (güzəştli kredit tələbatı 95268 min manat (34.9%)) inkişafı sahələrini əhatə etmişdir.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil kredit

təşkilatlarına müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin sayı ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.7 dəfə çox olmuşdur.

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə dövlətin güzəştli kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatlarına müraciət etmiş sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin 4421-i (97.9%) kiçik həcmli (kredit tələbatı 53413.3 min manat (19.6%)), 40-ı (0.9%) orta həcmli (kredit tələbatı 7584.5 min manat (2.8%)), 56-sı (1.2%) böyük həcmli (kredit tələbatı 211 591 min manat (77.6%) olmuşdur.

2013-cü il ərzində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kredit verilməsi məqsədilə müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna təqdim edilmiş 4606 müraciətə (investisiya layihəsinə) baxılmış və 4550 (98.8%) müraciətin (investisiya layihəsinin) maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilmişdir. İntestisiya layihələri minimal tələblərə uyğun hazırlanmadığı və iqtisadi cəhətdən səmərəliliyi əsaslandırılmadığı üçün 56 (1.2%) layihəyə imtina verilmişdir ki, bundan da 34-ü nöqsanları aradan qaldıraraq təkrar ünvanlanaraq müsbət rəy verilmiş müraciətlər olmuşdur.

Ötən il ərzində Aran iqtisadi rayonu üzrə 2032 (44.7%), Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 903 (19.9%), Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 333 (7.3%), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 273 (6%), Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 294 (6.5%), Şəki- Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 214 (4.7%), Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 143 (3.1%), Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 52 (1.1%) və Bakı şəhərinin qəsəbələri üzrə 306 (6.7%) investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilmişdir.

Hesabat dövründə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilmiş investisiya layihələri üzrə ümumi kredit tələbatının 175 060.6 min manatı (69.9%) regionlar üzrə olmaqla 250 289.6 min manat olmuşdur. O cümlədən:

- Aran iqtisadi rayonu üzrə 48 076.4 min manat (19.2%);
- Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 37 520.4 min manat (15%);

- Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 22 541 min manat (9%);
- Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 18 863.5 min manat (7.5%);
- Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 16 465.5 min manat (6.6%);
- Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 18 911 min manat (7.6%);
- Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 4 458.3 min manat (1.8%);
- Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 8 224.5 min manat (3.3%);
- Bakı şəhərinin qəsəbələri üzrə 75 229 min manat (30%).

2013-cü il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilmiş investisiya layihələrinin 4370-i (96%) (kredit tələbatı 169 607 min manat (67.8%) aqrar sektor, 180-ı (4%) (kredit tələbatı 80 683 min manat (32.2%)) isə müxtəlif sənaye və digər sahələrin inkişafını əhatə etmişdir.

Ötən il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilmiş investisiya layihələrinin 4 471-i (98.3%) kiçik həcmli (kredit tələbatı 54 158.6 min manat (21.6%), 29-u (0.6%) orta həcmli (kredit tələbatı 4 341 min manat (1.7%) və 50-si (1.1%) isə böyük həcmli (kredit tələbatı 191 790 min manat (76.6%) olmuşdur.

Naxçıvan iqtisadi regionunda islahatlar dövründə əsas hədəf kimi yeni müəssisələrin yaradılması, rəqabətə davamlı məhsul istehsalına nail olmaqdır. İslahatların təkcə 2009-2013-cü illəri əhatə edən dövrü ərzində regionda 88 yeni istehsal sahəsi fəaliyyətə başlamış, yüngül və yeyinti sahələrində iş fəaliyyəti genişləndirilmişdir. Muxtar Respublikanın ərazisində 355 sahibkarlıq subyekti tərəfindən 210 heyvandarlıq, 79 arıçılıq, 29 taxılçılıq, 19 bağçılıq və 5 üzümçülük təsərrüfatlarının fəaliyyəti genişləndirilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının inkişafı imkanlarını qiymətləndirərəkən aşağıdakı iki cəhətə: birincisi, bu məhsulların bazarda rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinə, ikincisi, yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını stimullaşdıran emal müəssisələrinin inkişaf perspektivlərinə diqqət yetirilməlidir.

Birinci istiqamətdə yerli və xarici bazarlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün onların keyfiyyətini yüksəltmək, maya dəyərini isə aşağı salmaq vacibdir. Bəzən yerli məhsullar daxili bazarda xaricdən gətirilən məhsullarla rəqabət aparmaq iqtidarında olmurlar. Buna görə də əhalinin imkanlarını və bazarın tələbatlarını nəzərə alaraq, dövlət kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalını tənzimləməlidir. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərin bazarda qiymətin tənzimlənməsinə və yerli istehsalçıların məhsulun keyfiyyətini və məhsuldarlığını yüksəltmələrinin stimullaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərlə əlaqələndirilməsi məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafa Dövlət Proqramı”nda müvafiq tədbirlər nəzərdə tutulmuş (bənd 3.1.7, 3.1.25, 3.1.26, 3.1.27 və s.) və həyata keçirilmişdir. Məsələn, dövlət kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarını 2009-cu il yanvarın 1-dək torpaq vergisindən başqa, bütün vergilərdən azad etmişdir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə ölkə prezidentinin 18 iyun 2002-ci il «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, kənd təsərrüfatında bütün sığorta obyektləri, bir qayda olaraq, yanğın, dolu, sel, daşqın, tufan, şaxta və ildırım vurması, zəlzələ, torpaq sürüşməsi, dəmyə torpaqlarında quraqlıq kimi təbii fəlakətlərdən, habelə kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev quşları, dovşanlar, xəzdərili vəhşi heyvanlar, arı ailələri, müvafiq olaraq, xüsusi təhlükəli ziyanvericilərin yayılmasından və hücumundan, yoluxucu xəstəliklərdən, kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri isə qəza hadisələrindən sığortalanır. Sığortalanmasına maliyyə yardımı göstərilən kənd təsərrüfatı əmlakının və sığorta hadisələrinin növləri, habelə sığorta haqqının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş hissəsi büdcə vəsaiti hesabına ödənilir.

İkinci cəhət yerli istehsalı stimullaşdıran yeni emal müəssisələrinin yaradılmasına ehtiyacın olması ilə əlaqədardır. Bu isə “istehsal – tədarük – ilkin emal – emal – satış” mərhələlərinin tam və səmərəli yerinə yetirilməsinə

imkan verər, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması sahəsində pərakəndəliyi və qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırar. Son illərdə “Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafa Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatını emal edən müəssisələrin sayı artmış və emal sənayesində davamlı inkişaf təmin edilmişdir. Belə ki, ölkədə 2013-cü ildə içkilər də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsal həcmi 2003-cü ilə nisbətən 15,5 faiz artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, regionda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi artırmaq imkanları mövcuddur. Bu imkanları həm intensiv, həm də ekstensiv amillər müəyyən edir. Təhlil göstərir ki, regionda suvarma sistemini təkmilləşdirmək və inkişaf etdirməklə, meliorasiya tədbirləri həyata keçirməklə əkin sahələrini artırmaq olar. Digər tərəfdən, aqrotexniki qaydalara vaxtılı-vaxtında riayət olunmaması, gübrə və dərman preparatlarının qiymətlərinin baha olması (bu səbəbdən fermerlər gübrə və dərman preparatlarını almaq iqtidarında deyillər) və çətinliklə əldə edilməsi və s. bu kimi problemlərin aradan qaldırılması hesabına kənd təsərrüfatı istehsalında məhsuldarlıq səviyyəsini yüksəltmək mümkündür. Bütün bu tədbirlərin regionda kənd təsərrüfatının inkişafına təsirini yüksəltmək üçün Dövlət Proqramı səviyyəsində zəruri maddi-texniki baza yaradılmışdır. İndiyə qədər yaradılmış tədbirlər istehsalın azalmasının qarşısını almış və inkişaf meyillərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Göründüyü kimi bu gün qeyri-neft sektorunda çalışan sahibkarlar öz iqtisadi fəaliyyətlərini sənayedə, kənd təsərrüfatında, tikintidə, xidmət sferasında həyata keçirirlər. Onlar tərəfindən yaradılmış müəssisələrdə yüngül sənaye malları, qida məhsulları, tikinti materialları, mebel, elektrotexnika, kompüter texnikası, məişət avadanlığı və s. mühüm əhəmiyyətli və nəinki daxili bazarın tələbatlarını ödəyən, həm də rəqabət qabiliyyətli olduğuna görə dünya bazarına ixrac olunan məhsullar istehsal edilir ki, bu da sahibkarlığın ixrac potensialını gücləndirir, idxal-ixrac balansındakı ölkənin xeyrinə müsbət dəyişikliklərə səbəb olur, dünya bazarlarında ölkənin mövqeyini möhkəmləndirir və ölkəyə valyuta axını artırır.

Iqtisadi rayonların yüksək tərəqqisi üçün vacib hesab edilən və iqtisadi münasibətlərin mürəkkəb və çoxsəviyyəli forması olan sahibkarlığın inkişafı ölkənin iqtisadi, texnoloji və intellektual potensialının tam, səmərəli istifadəsinə imkan verərək ölkənin ixrac və rəqabətqabiliyyətli müəssisələrinin və yeni iş yerlərinin yaratmasında, idxalı əvəz edən milli məhsullar istehsalının artırılmasında, rəqabətin inkişaf etməsində və onun nəticəsi kimi inhisarçılığın məhdudlaşdırılmasında, milli iqtisadiyyatın investisiya-innovasiya yönümlüliyünün gücləndirməsində, nəhayət ölkənin iqtisadi qüdrətini artırılmasında əvəzedilməz amil kimi çıxış edir. Bu gün bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən onun regionlarında həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericilik bazası sahibkarların maliyyə problemlərinin həlli, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin artırılması, biznes fəaliyyətinə başlamaq şərtlərinin sadələşdirilməsi, ölkədə biznes mühitinin səmərəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlığın dinamik və sürətli inkişafının təmin edilməsi istiqamətin təkmilləşdirilərək həyata keçirilir. Bu normativ-hüquqi aktlaq qismində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» (1 mart 2005-ci il), «Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları» haqqında (28 dekabr 2006-cı il), «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında» (30 aprel 2007-ci il), «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «Bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında» (25 oktyabr 2007-ci il) fərman və sərəncamlarını, « Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında» (14 aprel 2009-cu il) göstərmək olar ki, onlar da milli sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin formalaşmasına xidmət etmişdir.

FƏSİL 3. REGIONLARIN DAVAMLİ İNKİŞAFININ PRIORİTETLƏRİ VƏ MEXANİZMI

3.1. Regionların iqtisadiyyatının strukturunun davamlı inkişafının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri

Son illər respublikada aparılan uğurlu islahatlar nəticəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafının təməli qoyularaq davamlı inkişafa keçidin əsas şərtlərinə nail olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə dünyada iqtisadi artım baxımından lider mövqeyində olan Azərbaycan dünyada həyəcan təbili vuran iqtisadi böhran dövründə də iqtisadi artımı saxlayaraq birincilər sırasında qalmaqdadır. Bu dövr ərzində ölkə iqtisadiyyatında aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli iqtisadi, hüquqi və institusional mühitin yaradılması, torpaq və aqrar islahatların dərinləşdirilməsi, yeni infrastruktur sahələrinin yaradılması və nəhayət, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması, yeni iş yerlərinin açılması və s. bu kimi tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, bu da ölkədə keçid dövrünün başa çatması və milli iqtisadiyyatın davamlı iqtisadi inkişafa doğru addımlamasına təkan vermişdir. Akademik A. Nadirovun qeyd etdiyi kimi «ölkənin müqəddəratı ilə bağlı qarşıda duran təxirə salınmaz problemlər içərisində Azərbaycanın mükəmməl iqtisadi inkişafı əsasında onun regionlarının sosial-iqtisadi yüksəlişinin təmin olunması da əsas hədəflərindən biri idi. Çünki müsətqil ölkənin dayanıqlı inkişafı üçün regionların müxtəlif imkanlarından əhatəli istifadə edilməsi, bu vəzifənin uğurla həllinin əsas şərtlərindən birini təşkil edirdi». Sözü gedən uğurlarala yanaşı zənnimizcə, ölkənin və xüsusilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı və iqtisadiyyatının strukturunun davamlı inkişafının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi üzrə hələ edilməsi zəruri olan bir sıra məsələlər də mövcuddur. Bu məsələlərdən biri regionların inkişafında onların mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə onlar arasında fərqin, disporporsiyanın minimuma endirilməsi və mövcud inkişaf səviyyələrinin yüksəldilməsidir. Bunun üçün

«Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın və «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın əsas məqsədi də regionların mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsul istehsal edən müəssisələrin yaradılması, xidmət sahələrinin fəaliyyətinin artırılması və xidmətin çeşidinin, keyfiyyətinin artırılması, məşğulluq səviyyəsinin xüsusilə gənclər arasında artırılması və bununla da milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafına nail olmaqdır. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün əgər birinci proqramda təyin edilmiş vəzifələr qismində müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək, yeni istehsal müəssisələri yaratmaq, yerli resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq, zəruri infrastrukturun yaradılaraq inkişaf etdirmək, aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, kəndlərdə istehsalçılara kömək məqsədi ilə müxtəlif servis mərkəzlərini yaratmaq, toxumçuluq bazasının genişləndirmək, bir sözlə maddi-texniki təminatı gücləndirmək, investorlar üçün regionlarda əlverişli şəraiti yaratmaq, yeni iş yerlərini açmaq, kommunal xidmətlərinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq idisə, artıq ikinci proqramın icrasına başlanan zaman qarşıya qoyulan vəzifələr kimi mövcud əmək və təbii potensialdan istifadə etməklə qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək, milli sahibkarlığa köməyin artırılması və inkişafının sürətləndirilməsi tədbirlərinin genişləndirilməsi, infestisiyadların artırılması istiqamətində işlərin artırılması, ixrac yönümlü məhsul istehsalının genişləndirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğun infrastruktur obyektlərin yaradılması, məşğulluğun artırılması və yoxsulluğun azaldılması, o cümlədən kommunal xidmətlərinin təminatının yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Zənnimizcə reallaşdırılan bu tədbirlərin daha təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı istiqamətdə vəzifələrin yerinə yetirilməsi vacib hesab ediləndir:

- regionların yerli təbii resurslarından və kənd təsərrüfatı məhsullarından istifadə etməklə davamlı inkişafın tələblərinə cavab verən innovasiyon sənaye və aqrar-sənaye sahələrinin, müxtəlif ərazi təsərrüfat komplekslərinin yaradılması ;
- rayonlarda strateji məhsul istehsal edən müəssisələrin bərpası və yenilərinin yaradılması;
- aqrar sektorda əhalinin yerli ərzaq məhsulları ilə tam təminatı, ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı mallarının istehsalının imkanlarının proqnozlaşdırılaraq onlara kömək məqsədi ilə təchizat, satınalma, dövlət sifarişi və xidmət imkanlarının genişləndirilməsi;
- regionların inkişafı üçün zəruri olan bazar və istehsal infrastruktur sahələrinə olan tələbatın proqnozlaşdırılması və fəaliyyətinin inkişafını planlı sürətdə təmin etmək;
- yeni iş yerlərinin yaradılmasında və mövcud kadr potensialından daha rəşional istifadə etmə baxımından təyinatlı işlə təminat sisteminin genişləndirilməsi və s.

Iqtisadi artım tətbiq edilən istehsal amillərinin kəmiyyətinin artırılması, davamlı inkişaf baxımından isə onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi hesabına istehsalın həcmnin artırılması olduğu üçün Azərbaycan regionlarında iqtisadi artımın davamlı olmasına hər iki yanaşma: reallaşdırılmasının məşğulluq nəzəriyyəsinə əsaslanan iqtisadi mexanizmləri və iqtisadi artım nəzəriyyəsinə əsaslanan inkişafın həyata keçirilməsi qəbul ediləndir. Çünki, regional istehsal güclərinin tam işə salınması və milli məhsulun rəqabət qabilləyətliliyinin artırılması, təşkilati innovasiyalardan və yeni texnologiyalar əsasında struktur yenildən qurmaların aparılması hesabına həm əmək məhsuldarlığının, həm də resurslara qənaət, ekoloji baxımdan təmiz və keyfiyyətli məhsul istehsalı, istehsalın ümumi səmərəliliyinin artırılması mütləqdir. Lakin regionların təbii resurs potensialının, coğrafi-iqlim şəraitinin müxtəlifliyi və kadr potensialının fərqliliyi iqtisadiyyatın inkişaf tələblərinə uyğun olaraq respublika regionlarının fərqləndirilərək differensiasiya edilməsi bə qaçılmaz olur. Belə ki, hətta ən

dayanıqlı və inkişaf etmiş hesab edilən rayonlarımızda belə bu iki mexanizmin istifadəsinə diqqət artırılmalıdır. Başqa sözlə davamlı inkişaf konsepsiyasına əsasən «regionun inkişafına, onun ekoloji, iqtisadi, sosial, məkan, siyasi və mənəvi sahələrinin dəyişilməsinə və keyfiyyətə yenidən qurulmasına gətirib çıxaran, son nəticədə – insanın özünün həyat şəraitinin yaxşılaşmasına səbəb olan kompleks proses» kimi baxılır. Bu baxımdan iqtisadiyyatın davamlı inkişafının regional aspektləri kimi aşağıdakı qeyd olunan bir sıra məsələlərə diqqət yetirilməsi zəruridir.

Əvvəla, tullantısız istehsal proseslərinin təşkil edilməsi vacibdir. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zamanı yaranmış tullantılardan digər məqsədlər üçün istifadə etmə imkanlarının araşdırılmalıdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı mallarının tullantılarının yüngül sənayesində, tikinti sənaye məhsullarının hazırlanmasında və s. sahələrdə, sənaye sahələrinin birinin tullantısının isə digər sənaye sahələrində və s. istifadəsi mümkündür. Belə imkanların təyin və təhlil edilməsinə bu gün böyük ehtiyac duyulur. Yəni davamlı inkişaf zamanı nosferanın, başqa cür desək dövlətin milli sərvətinin ölçüsü olan ətraf mühit və təbiətlə ahəngdar olan, mənəvi dəyərlərin və insan biliyinin əsas götürüldüyü ağıl və yaradıcılıq əsasında formalaşan, ölkədə miqdarı az olan resursların qənaətinə və mövcud olanlardan maksimum itkisiz istifadə imkanlarına gətirəcək sahələrin yaradılmasına ehtiyac duyulur. Belə sahələrin, o cümlədən tullantısız istehsal firma və müəssisələrinin yaradılması üzrə biznes planların tərtib edilməsi, maliyyə imkanlarının araşdırılması, lazım gəldiklə dövlət dəstəyi ilə həmin texnologiyaların informasiya bazasının yaradılması istiqamətində işlər genişləndirilməli, sahibkarların, kəndli-fermer təsərrüfatlarının məlumatlandırılması və bu işə cəlb edilməsi üzrə institusional-təşkilati işlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

İkincisi, resurslara qənaət prinsipi əsasında sosial-iqtisadi inkişafı, o cümlədən təbiətdən istifadəni və ətraf mühitə antropogen təsiri, lokal ekosistemlərin təsərrüfat tutumluğunu nəzərə almaqla regional sənaye sistemlərinin

rekonstruksiyasına ehtiyac duyulur. Belə ki, sənayenin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması və məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması üçün ilk növbədə məhsulun əmək, material, enerji və fond tutumunun aşağı salınması istiqamətində müəssisənin restrukturizasiyası, sənaye sahələrinin regionlarda səmərəlilik baxımından yerləşdirilməsi, yerli resurslara əsaslanan sənaye müəssisələrinin və sahələrin yaradılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə həyata keçirilən tədbirlərin gücləndirilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Üçüncüsü, respublikanın və o cümlədən, regionların iqtisadiyyatının strukturunun bazar yönümlü, dünya bazarına istiqamətlənmiş və dünya konyunkturasında baş verən dəyişikliklərə sürətli reaksiya verən olmasına çalışmaq lazımdır. Bu gün dünyada bazarın tələbələrinin əsasını «alıcı həmişə düzdür» və «alıcının tələbi həmişə nəzərə alınaraq ən üstün maraq hesab ediləndir» prinsipi ilə işləyən bir çox korporasiya və müəssisələr mövcüddür. Məhz dünya bazarında Azərbaycanı təmsil edəcək və dünya alıcılarının tələblərinə cavab verəcək «brend» markalarımızın yaradılması, milli adət-ənənələrimi təcəssüm etdirən və sırf milli mentalitetin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, respublikanın rayonlarında yaşayan milli-etnik qrupların, azlıqların və milli mədəniyyətin, incəsənətin, sənətkarlıq nümunələrinin, mətbəxin təbliği və dünya bazarına çıxarılaraq tanıtım-satış mərkəzlərinin yaradılması və bu sahələrdə orta, kiçik sahibkəliğin inkişafı üzrə tədbirlər planının hazırlanması iqtisadiyyatın strukturunda yeni, indiyə qədər satışı mövcud olmayan, bəzi hallarda isə dünyada analoqu olmayan məhsulların istehsalı ilə məşğul olan yeni sahələrin yaradılmasına gətirib çıxara bilər.

Dördüncüsü, əhalinin sağlamlaşdırılması, sosial infrastrukturun inkişafı, sanitar-epidimioloji şəraitin yaxşılaşdırılması, təhsil sahələrinin yenidən rekonstruksiyası, yeni məktəb, məktəbəqədər tədris müəssisələrinin, peşə-ixtisas müəssisələrinin yaradılması baxımından işlərin xeyli sürətlə aparılmasına baxmayaraq hələ də belə müəssisələrə ehtiyac böyükdür. Bu baxımdan rayonların kurort-müalicəvi imkanlarından istifadə etmək, həmin sahələrin inkişafı ilə paralel təhsil və səhiyyə sahəsində işlərin təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi

aparılmalıdır. Son illərdə Azərbaycan Respublikasında turizm xidmətləri infrastrukturunun üçün xeyli işlər görülmüş və turistlərin sayı ilbəil artır. Lakin bu proses respublikamızda turizmin inkişafına o qədər də güclü təkan verməmiş və bu da dünyada gedən maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq digər qonşu ölkələrin turizm sahəsində qiymətlərinin bizim ölkəyə nisbətən aşağı olması, regionlarımızda olan turizm obyektlərinin, əyləncə mərkəzlərinin sayının az, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin zəif, yolların heç də hamısının standartlara cavab verməməsi və s. ilə əlaqədardır.

Yuxarıda qeyd olunanları bir daha ümumiləşdirərək qeyd etmək istərdik ki, regional iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin fəaliyyətinin iqtisadi dayanıqlı və davamlı inkişafına bir sıra daxili və xarici amillər təsir etmişdir ki, bunlar da regionların iqtisadiyyatının strukturunun davamlı inkişafının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri təyin edən zaman mütləq nəzərə alınmalıdır. Əgər daxili amillər qismində iqtisadiyyatın sahələrinin texniki-texnoloji təminatı, istehsalın təşkili, innovasiya fəaliyyətinin intensivliyi, işçi heyətin hərəkətinin sabitliyi və onların ixtisas səviyyəsi çıxış edirsə, xarici amillər qismində artıq sahələrin resurs təminatı, ölkədə və dünyanın bir sıra ölkələrində mövcud olan inflyasiya səviyyəsi, dünyada bir sıra xammal və materialların qiymətinin kəskin dəyişməsi, tələbatı yaradan sosial qrupun əhalinin sayında xüsusi çəkisi və rəqiblərin sayı, vəziyyəti, imkanları, maraqları, detal, xammal, yarımfabrikat təchizatçıların vəziyyəti, daxili və xarici informasiya axınının sürətinin zəif olması, keyfiyyəti və s. götürülür. Yalnız bütün bu amillər və dövlətin iqtisadi siyasətinin qarşıya qoyduğu şərtlər (qanunvericilik, nəzarət, tənzimləmə, informasiya və digər istiqamətlərdə qəbul olunan qərar və göstərişlər, makroiqtisadi tədbirlər və s.) məcmu şəkildə müəyyənləşdirildikdən sonra regionların iqtisadiyyatının strukturunun davamlı inkişafının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri təyin edilə bilər.

Zənnimizcə, ilk növbədə regionlarda iqtisadi dayanıqlılıq və davamlılıq baxımından iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakılar icra olunmalıdır:

- regionların kimya, maşınqayırma, yüngül, yeyinti, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün qabaqcıl innovasiya texnologiyalarının tətbiqinin intensivləşdirilməsi, texnopark, texnopolis, texnoşəhərlərin yaradılması, istehsal fondlarının aktiv hissəsinin yeniləşdirilməsi və modernləşdirilməsi, ekoloji baxımdan təmiz və enerjiyə qənaət edən texnologiyalardan istifadəyə üstünlüyün verilməsi olmalıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi müxtəlif ölkələrdə dövlətin həyata keçirdiyi elmi-texniki və investisiya-innovasiya siyasətindən çox asılıdır və zaman baxımından fərqlidir. Belə ki, yeniliklərin istehsalat tətbiqinə tələb olunan vaxt Yaponiyada 2 ildən 5 ilə qədər, ABŞ-da 5-7 ili, Almaniyada 5-10 ili, Fransada 8-10 ili əhatə edib. Respublikamızın regionlarında sənaye sahələrinin gələcək inkişaf planlarında məhz xarici ölkələrlə elmi-texniki və innovasiya sahəsində təcrübə mübadiləsinin gücləndirilməsi, regionlarda vençur tipli müəssisələrin yaradılması, lisenziya və patentlərin alınaraq sənaye sahələrində tətbiq edilməsi nəzərə alınmalıdır. Qeyd edək ki, hazırda yüksək texnologiyaların ixracı üzrə ABŞ dünyada liderdir və satılan lisenziyaların 70%-ə qədəri onun payına düşür. Yaponiya keçək əsrin 50-ci illərində texniki səviyyəyə görə bir çox ölkələrdən geri qalırdısa, bu gün iqtisadi inkişafın innovasiyon modelinə keçidlə əlaqədar öndə gedən ölkələr sırasındadır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, respublikamızın sənayesinin əsas sahələrindən biri olan kimya sənayesində innovasiya məhsullarının istehsalına 2005-ci ildə 5,9 mln. manat, 2006-cı ildə 0,5 mln. manat xərclənmiş, lakin sonrakı illərdə bu istiqamətdə fəaliyyət dayandırılmışdır. Nəticədə idxalın tərkibində bu sahənin məhsulların həcmi və xüsusi çəkisi artmış, icracın tərkibində isə azalmağa doğru meyil etmişdir. 2007-ci ildə 31,1 mln. manatlıq, 2008-ci ildə isə 21,7 mln. manatlıq kimya müəssisələrinin məhsulu anbarlarda realizə olunmayaraq qalmışdır. Ona görə də artıq 2009-cu ildə kimya və

neft-kimya müəssisələri tərəfindən 163,1 mln. manatlıq məhsul istehsal edilmiş olsa da bu göstərici əvvəlki illə müqayisədə 37,8 % aşağıdır. Əlbəttə buna dünyada gedən maliyyə böhranı da güclü təsir etmişdir. Amma yenə də, kimya və digər sənaye sahələrinin müəssisələrinin fəaliyyətinin davamlı olması baxımından onlarda qabaqcıl innovasiya texnologiyalarının tətbiqinin intensivləşdirilməsi, zəruri hallarda regional informasiya-analitik mərkəzlərin, innovasiya-texnoloji mərkəzlərin, yeni texnologiyaların istehsala hərəkət etdirilməsi üzrə mərkəzlərin, texnologiyaların transferi mərkəzlərinin, innovasiyon biznes-inkubatorların, nəhayət regional klasterlərin yaradılması və mövcud istehsal fondlarının aktiv hissəsinin yeniləşdirilməsi və modernləşdirilməsi zəruridir. Ona görə respublikamızın rayonlarında sənaye sahələrinin rekonstruksiyası və yenilərinin açılması zamanı real həyatda gecikmələrə yol verməmək şərti ilə bu yenilikləri tətbiq edəcək vençur tipli müəssisələrə üstünlük verilməlidir.

- İstehsalın idarəedilməsinin müasir forma və metodları əsasında təşkil edilməsi, müəssisələrdə şaquli idarəetmə sistemindən üfüqi idarəetmə sisteminə keçidin sürətləndirilməsi və sahədə restrukturizasiya, diversifikasiya, reinjirinq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün məqsədli investisiya-eksperiment layihələrinin tətbiqi, bəzi hallarda müştərək müəssisələrə çevrilmə və yenilərinin yaradılması üzrə təşkilati işlərin sürətləndirilməsi və s. sənaye sahələrində mövcud olan inkişafı davamlı etməyə təminat verir.

- Sənaye sahələrindən yüksək ixtisaslı kadrların axınının qarşısının alınması, yerli mütəxəssislərin ixtisaslaşmasına kömək göstərə bilən, idarəedici menejer və sahibkarlar qrupunun yaranmasına dəstək olan biznes forum, seminar, praktiki tədbirlərin artırılması, texnoloji proseslərin yeniləşdirilməsinin təşkili üzrə professionalların hazırlanması və lazım gəldikdə xarici təcrübənin öyrənilməsi üzrə əlaqələrin yaradılması, informasiya bazasının təşkili.

- aqrar bölmənin normativ-hüquqi bazasının, elmi-metodik və informasiya təminatının yaxşılaşdırılması, bu sektor üçün kadr hazırlığı, maliyyə

dəstəyinin təşkil edilməsi, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi və ondan istifadə imkanlarının əlverişli olması və s.

- regional bazarların inkişafı üzrə dövlət tənzimlənməsi və idarəetmə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi.

Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinatlı xarakter almasının məkan, ərazi, sektorial, xüsusən regional baxımından elmi əsaslandırılmış, yəni regionalın malik olduğu real potensiala uyğun olaraq onun dinamik və tarazlı inkişafının təmin edilməsi bütünlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasına güclü təkan verə bilər. İqtisadi inkişafın davamlı olması baxımından prioritet sayılan iqtisadi artım nöqtələri seçilməlidir ki, bunları da aşağıdakı qruplara ayırmaqla inkişaf istiqamətlərini vermək olar: əsas qrup kimi iqtisadiyyatın inkişafında lokomotiv rolunu oynayan maşınqayırma, metal emalı, yeyinti sənaye sahələri üstünlük təşkil edən Abşeron, Aran, Gəncə-Qazax rayonları, ikinci qrup kimi isə digər sənaye sahələrinin inkişafı respublika üzrə orta göstəricidən yüksək olan rayonları aid etmək olar. Belə iqtisadi artım nöqtələrinin seçilməsi nəticədə zərərli işləyən, gəlirlilik və rentabellik səviyyəsi aşağı olan, müflisləşmə təhlükəsi güclü olan və s. bu kimi müəssisələri təyin etməyə və problemləri aradan qaldırmağa kömək etmiş olar.

Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin çox mühüm istiqaməti kimi regionların sosial-iqtisadi inkişafı götürülür. Bu zaman xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, regionların iqtisadiyyatının daxili rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi hər bir iqtisadi rayonun ərazisinin malik olduğu resurslar balansı və onlardan istifadə dərəcəsindən, bu sahədə dövlətin formalaşdırdığı və reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin xarakterindən də çox asılı olur. Çünki, ölkənin, hər bir regionun dinamik və tarazlı inkişafının təmin olunması, onun malik olduğu mütləq və nisbi üstünlüklərin reallaşdırılması öz növbəsində perspektiv dövrə nəzərən müvafiq investisiya, struktur, elmi-texniki, innovasiya, aqrar, sənaye, məşğulluq, ekologiya sahələrində regional siyasətdə qarşılıqlı əlaqə

və asılılıqda formalaşdırılaraq ümummilli iqtisadi inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsində əks olunur.

Regional iqtisadiyyatın fəaliyyəti region əhalisinin tələbatını, iqtisadiyyatın strukturunu, daxili və xarici amillərin tələbatlarına uyğunlaşdırılması regional mənafehlərin prinsiplərinə üstünlük verməklə reallaşdırılmalıdır. Bu fəaliyyət əslində regional idarəetmədə onun funksional istiqamətini müəyyənləşdirməyə imkan verir ki, bu da cəmiyyətdə iqtisadi səmərəliliyə, sosial həmrəyliyə, ətraf mühitin qorunmasına əhalinin olan məsuliyyətinin artmasına, nəhayət regionlarda mövcud olan sosial problemlərin həllinə səbəb olar.

3.2. Regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun reallaşdırılmasının prioritetləri

Regional inkişaf çoxşaxəli, mürəkkəb, sistemli və dinamik bir proses olmaqla nəinki iqtisadi rayonlarda məhsul və xidmət buraxılışının, gəlirlərin kəmiyyət artımını, eləcə də regionlarda müvafiq institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulmasını, habelə davamlı insan inkişafının təmin edilməsi konsepsiyasının tələblərinə uyğun olaraq bu ərazidə yaşayan insanların iqtisadi təfəkküründə, adət və ənənələrində, həyat tərzində də əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsini tələb edir. Bütün bu mütərəqqi proseslərin reallaşdırılması son nəticədə Azərbaycanın rayonlarının hər birinin malik olduğu özünəməxsus təbii, maddi, əmək resurslarından, coğrafi, nəqliyyat – kommunikasiya imkanlarından maksimum səmərəli istifadə edilməsi, yoxsulluq səviyyəsini aşağı salmağa, məşğulluq problemlərini həll etməyə şərait yaratmaqla ümumən, milli iqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafına zəmin yaradır.

Ölkədə sosial siyasətin başlıca məqsədi əhalinin, o cümlədən regionlarda yaşayan vətəndaşların həyat şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində aparılan tədbirlərin əsas

istiqamətlərindən biri aztəminatlı əhali qrupları üzrə sosial müavinətlərin artırılması, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin sosial vəziyyətinin, həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, regionlarda və ümumilikdə ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasından ibarətdir. Vətəndaşların sosial müdafiəsinin və layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması məqsədilə minimum əmək haqqının məbləğinin artırmaq, pensiya təminatı sistemini təkmilləşdirmək və onun səmərəliliyini artırmaq sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Sosial təminat sahəsində dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri sosial müavinətlərin ünvanlılığının təmin edilməsindən, əlillərə, müharibə veteranlarına, gənc ailələrə, əhalinin ən az təminatlı hissəsinə xüsusi diqqətin yetirilməsidir. On üç il ərzində (2003-2013-cü illər üzrə) Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi 7-8 dəfə azalaraq 42 %-dən 5,3 %-ə çatmışdır. 2004-2013-cü illər ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri 12,9 dəfə, xərcləri isə 12,7 dəfə yüksəlmişdir və əsas xərclər sosial müdafiə və sosial təminatda 6,3 dəfə, səhiyyədə 8,5 dəfə, təhsil 5 dəfə artmışdır.

Əldə olunmuş nailiyyətlər əhalinin sosial rifahının, maddi durumunun daha da yaxşılaşdırılmasına şərait yaratmışdır. Orta aylıq əmək haqqı 10.1% artaraq 425 manat təşkil etmiş, əhalinin gəlirləri 15 %, minimum əmək haqqı və əmək pensiyalarının baza hissəsi 19 % artmışdır. 2013-cü ildə bütün sosial proqramlar icra edilmiş və minimum əmək haqqı və pensiyanın baza hissəsi 75 manatdan 105 manata çatdırılmışdır. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda çalışan 800 min nəfərə yaxın işçinin aylıq vəzifə maaşı 10 % artmışdır.

Ümumən müxtəlif sosial-iqtisadi, siyasi, ekoloji vəziyyətdən asılı olaraq regionların idarəedilməsi həm taktiki rejimdə, həm də strateji rejimdə fəaliyyət göstərməlidir. Belə ki, taktiki rejimdə regionların inkişafının tənzimlənməsi cari hesab edilən ictimai və fərdi tələbatların ödənilməsinə xidmət etdiyi halda operativ koordinasiya, monitorinq, nəzarət və idarəetmə əsasında həyata keçirilsə, strateji rejimdə bu, planlaşdırma, pronozlaşdırma, layihələndirmə, proqramlaşdırma əsasında orta və uzun müddətli inkişaf prioritetlərinin formalaşması və həllinə

əsaslanır ki, o da öz növbəsində əhalinin rifahının və iqtisadi artımın yüksəlməsi üçün siyasi-hüquqi, demoqrafik, ekoloji, sosial, elmi-texniki, təşkilati problemlərin kompleks həll edilməsində uzun zaman və böyük xərclər tələb edir. Müasir dövrdə regionun sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması baxımından aşağıdakı prinsiplərin əsas götürülməsi:

- məqsədyönlülük, yəni qarşıya qoyulan nəticədən asılı olaraq məqsədlər regionun istehsal-təsərrüfat sistemini olbuğu vəziyyətdə saxlamaq, mövcud vəziyyətdən çıxmaq və inkişaf məqsədləri kimi götürülə bilər;

- seçimlilik, yəni regionun əhalisinin sosial vəziyyətinin, ya da rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına xidmət edən sfera və sahələrin seçilməsi;

- sistemlilik, yəni siyasi-hüquqi, sosial-iqtisadi, ekoloji, demoqrafik, innovasiyon və s. aspektlərdə koordinasiya olunan tədbirlərin sistemliliyi;

- nəticəlilik, yəni bütün tədbirlərin prosesin özünə deyil, onun nəticəsinə istiqamətlənməsi;

- subordinasiyalılıq, başqa sözlə regional idarəetmənin ölkənin idarəetmə sistemində yeri və səlahiyyətləri, bura da razılaşdırma, şəffaflıq, qeyri-mərkəzləşmə, subsidiarlıq (səlahiyyətlərin dəqiq bölünməsi) daxildir;

- bərabər hüquqluluq, region daxili subyektlərin bərabər hüquqluluğu kimi qəbul edilir;

- dinamizmlilik, regionun özü statik deyil, dinamik sosial-iqtisadi törəmə olduğundan ölkədəki, regionun özünün daxilindəki, nəhayət, dünyadakı dəyişikliklərə uyğun vəziyyətə əsaslanaraq inkişaf etməlidir;

- uyğunlaşma və meyllilik, bundan əvvəl qeyd olunan vəziyyətə tez bir zaman anında uyğunlaşmanı bacarmalıdır, qarşıya qoyulan vəzifə və motivlərə uyğun idarəetmə metodlarına malik olmalıdır; müşahidə edilən və ölçülə bilən olma, yəni səmərəliliyinin ölçülməsi üçün indikatorlar olmalıdır;

- innovasiyonluluq, regionların inkişafında təşkilati-idarəetmədə yeni model və metodlardan istifadə təklif oluna bilər.

Belə kompleks yanaşma regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün önəmli olmaqla onun istehsal-təsərrüfat sisteminin diaqnostikasında vacib hesab ediləndir və regional siyasətin uyğun tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında istifadə olunur. Lakin bu günə qədər ədəbiyyatalarda regionların vəziyyətinin təhlili ilə bağlı metodologiyalar bir-birindən fərqlənir və hələ də vahid yanaşma yoxdur. Onlar arasında ən çox yayılanları bunlardır:

1. Regionların iqtisadi potensialının, yəni ərazilərin təbii-resurs, əmək potensialının və demoqrafik vəziyyətinin, istehsal, sosial, istehlak, infrastruktur, maliyyə, investisiya, innovasiyon potensiallarının qiymətləndirilməsi. Bu zaman təhlil üçün regionun sosial-iqtisadi inkişafının «zəif» və «güclü» tərəfləri, perspektiv inkişaf istiqamətləri, imkanları və təhlükələri təyin etməyə imkan verən SWOT-təhlil, işgüzar mühitin və biznesin inkişafı üçün infrastrukturun, əmək bazarının, investisiya və kredit reytinginin təyininə imkan verən regionun bazar yönümlülüüyü profilinin qurulması və təhlilindən istifadə olunur.

2. Regionun milli təsərrüfatda yerinin qiymətləndirilməsi. Bu zaman regionun idxal və ixracı, istehsal və istehlak olunmuş ÜRM, regionda istehsal və məşğulluğun əlaqəsi, dövlət büdcəsinə regional vergi daxilolmaları və regiona dotasiyalar və s. təşkil edilərə regionun milli iqtisadiyyatın inkişafın aktiv, passiv və ya neytral mövqeyi təyin edilir.

3. Regionun rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi regionun rəqabət üstünlüklərinin təyin edilməsinə, onun regionlar arası və beynəlxalq rəqabətdə iştirak imkanlarını təyin edir. Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, rəqabətqabiliyyətliliyə regional yanaşma baxımından nəinki bizim respublikada, hətta dünyada belə vahid metodologiya yoxdur. Məsələn, Avropa komissiyası AB ölkələrində bençmarkinq metodikasını, digər ölkələr Ümumdünya iqtisadi forumunun metodikasını istifadə olunur.

4. Statistik yanaşma zamanı regionun iqtisadi-coğrafi göstəriciləri, əmək və həyat səviyyəsi, təhsil, səhiyyə, mədəni inkişaf səviyyəsi, ictimai əsəyişin qorunması, ətraf mühitin müdafiəsi göstəriciləri, ÜRM, milli sərfət, müəssisə və

təşkilatların xarakteristikası, iqtisadiyyatın əsas sahələrinin məhsul buraxılışı, ticarət və əhaliyə xidmət, elmi tədqiqat və innovasiya, maliyyə, investisiyagöstəriciləri, qiymət və tariflərin səviyyəsi, subyektlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin göstəricisindən istifadə olunur. Statistik yanaşmada çatışmayan cəhət göstəricilərin hesablanmasında son məlumatların keyfiyyətinin aşağı olması və çatışmamazlığıdır.

5. Kompleks yanaşma zamanı bir çox metodikalar əsasında təyin edilən və regionun sosial-iqtisadi səviyyəsini xarakterizə edən komponentlər inteqral indeksin hesablanmasında istifadə olunur və inteqral indeks bal qiymətləndirməsi əsasında hesablanır. Çatışmayan cəhət isə inteqral göstəricinin hesablanmasının çətinliyidir və bu bir sıra vacib göstəricilərin toplanmasının çətinliyi, olmaması, onların kifayət qədər reprezentativ olmaması ilə bağlıdır.

6. Humanist yanaşma zamanı regionalarda əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyəti artırılır və ən çox yayılan göstərici kimi insan potensialının inkişafı indeksidir ki, onun özü də gözlənilən yaşama müddəti (ömrü), təhsillik və adambaşına ÜDM (ÜRМ) ilə hesablanan həyat səviyyəsi ilə ölçülür.

7. Innovasiyon yanaşma zamanı regionların innovasiyon istiqamətləri nəzərdən keçirilir. Çatışmayan cəhət qismində vahid metodologiyasını olmaması və elmi-texniki potensialın keyfiyyət göstəricilərinin hesablanması üçün vasitələrin olmaması, subyektiv yanaşmanın olması və s. çıxış edir.

Müasir dövrdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının davamlı olması baxımından məhz innovasiyon yanaşma daha çox aktualıq kəsb edir və bizim tərəfimizdən də onun üzərində daha çox dayanmağımızın əsas səbəblərindən biri innovasiyaların iqtisadiyyatda rolunun transformasiya olunmasıdır. Belə ki, onlar iqtisadiyyatda artımın əsas hərəkət verici qüvvəsinə keçirilir və innovasiya prosesləri onun tempinin, istiqamətinin və reallaşma mexanizmlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Bu baxımdan iqtisadiyyatda bir sıra yeni tendensiyalar yaranır ki, bunlara misal kimi elmi tədqiqat və araşdırmalara, texnoloji və təşkilati innovasiyalara investisiyaların artması, onların müddətinin kəskin azalması və

sürətlənməsi, innovasiya məhsul və xidmətlərinin geniş tətbiqi və yayılmasına tələbin yüksək olması, yüksək texnologiyaları sahələrin məhsul və xidmətlərin dinamikasının digərlərini üstələməsi nəticəsində yeni iqtisadi fəaliyyət sahələrinin yaranması və s. göstərmək olar.

Digər səbəblərdən biri isə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün ardıcıl sürətdə aşağıdakı istiqamətlər üzrə regional siyasətin gücləndirilməsinə ehtiyacın olmasıdır.

Əvvəla, bazar münasibətlərinin daha sürətlə inkişafı baxımından regionların yüksələn sosial-iqtisadi inkişafı sayəsində iqtisadi artımın təmini və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi potensialdan istifadənin optimalaşdırılması. Bunun üçün özəlləşdirmənin ikinci dövlət proqramının icrasının səmərəliliyinin artırılması və dövlət mülkiyyətindən istifadənin rasionallaşdırılması, işgüzarlığın artırılması məqsədi ilə dövlət tərəfindən sahibkarlığa müəyyən sahəyə sferalar üzrə köməyin və dəstəyin gücləndirilməsi, regional sistemin normativ-hüquqi tənzimlənməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi, subyektlərin fəaliyyətinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması, regionlar arasında fərqi azaldılması məqsədi ilə bərabərləşdirmə siyasətinin sürətləndirilməsi, təhsil, səhiyyə, pensiya təminatının səmərəliliyinin artırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi hesabına regionlarda insan kapitalının genişləndirilməsidir ki, bu sahədə də bu gün həyata keçirilən regional siyasət öz bəhrəsini verməkdədir.

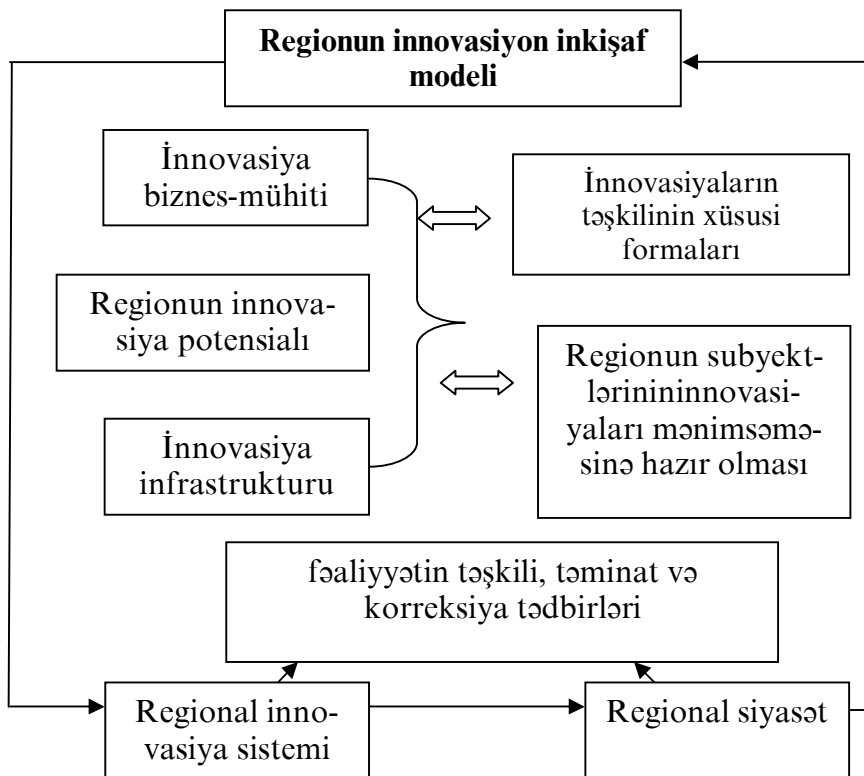
İkincisi, dünyada baş vermiş maliyyə-iqtisadi böhranı şəraitində qlobal resessiyanın zəiflədilməsi üçün regionların antiböhran inkişafının idarəedilməsinin təmini istiqamətidir. Əsasən regionlar üçün həmişə aktual olan bir məsələnin, regionların və ümumən, ölkə iqtisadiyyatının ixracdan asılılığı problemini nəzərə alaraq, yəni regionların xammal yönümlü inkişaf etməsi və xammal ixracat etməsindən asılı olması baxımından onlarda emal, nəqliyyat, tikinti, xidmət sahələrini inkişaf etdirmək mütləqdir. Çünki, böhran hallarında nəinki qiymətlər kəskin dəyişə, hətta tələbdə azala bilər. Digər tərəfdən böhran şəraitində regional inkişafın dövlət idarə etməsinin səmərəliliyinin artırılması baş verir və bu da

dövlətin sosial təminatın, müdafiənin keyfiyyətinin, həcmnin artırılması, regional məşğulluq orqanlarının işinin miqyasının genişləndirilməsi, süni inzibati məhdudiyyətlərin, korrupsiya və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, səmərəsiz regional istehsalların və dövlət institutlarının sanasiyası, bir tərəfdən istehsalçıların, digər tərəfdən istehlakçıların maraqlarını qorumaq məqsədi ilə dövlət sifarişlərinin tətbiqi, iqtisadiyatın enerji səmərəliliyinin artırılması, maliyyə sektorunun, o cümlədən bank sistemi və fond bazarının fəaliyyətinin normallaşdırılması nəticəsində zəruri olan kredit resurslarının regionlara daxil olması, müflisləşməni xəbərdar edici tədbirlərin reallaşmasına nəzarətin gücləndirilməsi böhran şəraitində dövlətin rolunu artırır. Regionlarda kiçik biznesə vergi yükünün azaldılması, regional büdcələr hesabına kənd təsərrüfatı, tikintidə inkişafa nail olma, orta və kiçik sahibkarlığa kömək hesabına işsizlik probleminin həlli böhran hallarında regional büdcələrin mütləq xarakter daşımayan cari xərclərinin xeyli azalmasına gətirə bilər.

Üçüncü və bizim daha çox davamlı inkişaf baxımından bəyanmaq istədiyimiz istiqamət regionların innovasiyon inkişafı istiqamətidir ki, bu da özündə regionların sosial-iqtisadi inkişafına regional istehsalın sahə strukturunun yenidən dəyişdirilərək elm tutumlu sənaye sahələrinin inkişafına istiqamətlənməsidir. Əsasən xarici təcrübə, yerli araşdırma və tədqiqatlara əsaslanaraq regional inkişafın texniki-texnoloji bazasının yeniləşdirilməsi, regional innovasiya sistemi və infrastrukturunun formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsi, yeni ideyadan başlamış onun tam istehsal və istehlaka tətbiqinə qədərki dövrü əhatə edən innovasiya tsiklinin zamanının azaldılması, innovasiya fondlarının, elm, biznes və dövlətin birgə iş birliyi nəticəsində yeni təşkilati forma olan dövlət-xüsusi partnyorluq, regional innovasiya mərkəzlərin, biznes-inkubatorların və s. yaradılması, innovasiyon sahibkarlığın inkişafı bu istiqamət üzrə həyata keçirilən əsas tədbirlər qismində çıxış edir.

Yalnız hər üç istiqamətlər üzrə birgə paralel şəkildə həyata keçirilə bilən tədbirlər məcmu şəkildə regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təminat verə

bilər. Ona görə yuxarıda qeyd edilən ilk iki istiqamət üzrə həyata kerilən tədbirlərin məhz, innovasiyon istiqamətlər üzrə tədbirlərlə möhkəmləndirilməsi mütləq hesab oluna bilir. Əsas etibarı ilə innovasiya aktivliyi baxımından xarici ölkələrin təcrübəsinə diqqət yetirsək bu göstəricinin Avstriyada 67 %, Almaniyada 69%, Daniyada 71 %, İrlandiyada 79 %, Portuqaliyada 26%, Yunanıstanda 29 % olduğu halda bizdə bu göstərci dəfədlə aşağıdır. Bu da yəqin ki, uzun müddət köhnəlmiş əsas fondların yeniləşdirilməsi üçün maliyyə köməyinin aşağı olması, təşkilati problemlər, elmi-texniki kadrların çatışmamazlığı və s. əlaqədar olmuşdur. Bu istiqamətdə bir sıra ölkələrin təcrübəsindən istifadə olunur. Məsələn, Yaponiyanının regional qanunvericiliyinə əsasən 1986-cı ildən indiyə qədər müəssisələrin tədqiqatlar, yüksək texnoloji eksperimentlər zamanı istifadə olunacaq avadanlıq aldıkları zaman vergi bazası üç il müddətinə 3/4 dəfə azaldılır. Həmçinin onlar bu avadanlıqları ala bilmirlərsə, dövlət həmin avadanlıqları özü alır və yaxud onlar üzərində tədqiqatları aparmaq üçün təmənnasız vaxt ayırır.

Sxem. Regionun innovasiyon inkişafının modeli.

Davamlı inkişaf baxımından regional innovasiya sistemini təşkil etmək üçün dövlət stimulu və mərkəzləşdirilmiş koordinasiya yolu ilə «elm-təhsil-istehsal-istehlak» infrastrukturunun hesabına innovasiya prosesinin bütün həlqələri arasında inteqrasiyaya nail olunur. Ən əsas isə regional innovasiyon inkişaf modeli qurulur. Biz aşağıdakı sxemdə həmin modelin konsepsiyasını göstərməyə çalışmışıq.

Bu modelin tərkib elementi olan innovasiya biznes mühiti və sferası kimi innovasiya proseslərində yaxından iştirak edəcək müxtəlif subyektlərin qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyəti qəbul ediləndir ki, bu da bir sıra regional bazarların, əsasən də elmi-texniki əmək, mühəndis-texniki tədqiqat, intellektual mülkiyyət, innovasiya fəaliyyətinə köməklik üzrə müxtəlif xidmət bazarlarının yaradılmasını tələb edir. Modelin ikinci tərkib hissəsi olan regional innovasiya sistemi (RIS) isə daha geniş olaraq həm innovasiya biznes-mühitini, həm də iqtisadi fəaliyyətin xüsusi istiqamətlərini, əmək, informasiya, maddi-texniki, texnoloji resursları, nəticə və iqtisadi əlaqələrlə yanaşı, institusional, təşkilati-iqtisadi, siyasi-hüquqi və maliyyə mexanizmlərini də özündə əks etdirir. Amma RIS-in təşkilində bir sıra şərtləri nəzərə almaq lazımdır ki, bu şərtlərin özləri də dövlətin perspektiv dövrə həyata keçirəcəyi regional siyasətin əsas istiqamələri kimi qəbul edilə bilər. Əsas şərtlərdən biri kimi innovasiya sferasında çalışacaq kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması məsələsidir ki, bu da dövlətin davamlı inkişaf baxımın qarşısında gündəlikdə duracaq insan potensialının inkişafına tərəf atılan addımlardan hesab oluna bilər. Digər şərt innovasiyon fəaliyyətin maliyyə infrastrukturunun yaradılmasıdır. Əsasən özündə regionlarda vençur maliyyələşmə formasını, vençur fondlarını, sığorta sferasının və fond bazarının təkmilləşməsini birləşdirir. Regionun innovasiyon inkişafının modelinin üçüncü tərkib elementi olan innovasiya infrastrukturu bazarın innovasiyalara olan bazar tələbi əsasında yaranaraq xüsusi xidmətlərin göstərilməsi üzrə zəruri institutların formalaşmasını tələb edəcək. Bu da həm institusional problemlərin, həm də işsizlik probleminin aradan qaldırılmasında, informasiya, təchizat və s. təminatın gücləndirilməsində öz töhvələrini vermiş olar. Regionun innovasiya potensialının formalaşması bir çox

kadr, material, maliyyə, intellektual, elmi-texniki və d. resursların daha səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi baxımından regionların sənaye, kənd təsərrüfatı və əd. qeyri-neft sektorlarının inkişafının innovasiyon potensialını təyin etməyə və regional istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına xidmət göstərəcək. Regional subyektlərin innovasiyaları qəbul etməsinə hazır olması bir sıra göstəricilərin vasitəsi təyin edilə bilər ki, bunlara da misal olaraq əhalinin innovasiyon məhsula olan tələbini ödəyəcək gəlirə malik olması, yəni gəlir səviyyəsi, innovasiyon fəaliyyətə motivi formalaşdıran mədəniyyəti əmələ gətirəcək təhsilin səviyyəsi, sənayenin innovasiyon məhsulla bağlı informasiya alması dərəcəsi, informasiyanın çatdırılmasının asanlıığı, regionda rəqabət mühitinin vəziyyəti və innovasiya sahəsində aktivlik, innovasiya fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin dərəcəsi və s. göstərmək olar. Amma bu gün bu sahələrdə olan çatışmamazlıqlar, yəni əhalinin sosial-psixoloji hazırsızlığı, sosial-iqtisadi baryerlər, informasiya çatışmamazlığı hələ neqativ təsirini göstərməkdədir. Bu əngəllərin aradan qaldırılması və regionunu innovasiyon inkişaf modelinin tam fəaliyyət göstərməsi üçün ən vacib tərkib elementi məhz innovasiya fəaliyyətinin xüsusi təşkilati formalarının yaradılmasıdır. Əsas etibarı ilə belə təşkilati forma qismində innovasiyon aktiv əraziləri (zonaları), yəni texnopark, texnopolis, elm şəhərlərini; daha sonra regional mərkəz və strukturları, yəni regionlarda olan dövlət elmi mərkəzləri, milli informasiya–analitik mərkəzləri, innovasiyon-texnologiya mərkəzləri, texnologiyaların tətbiqi və yerləşdirilməsi mərkəzləri, innovasiyon biznes-inkubatorları; inteqrasiya edən elmi-istehsalat birliklərini, yəni elmi-təhsil-innovasiyon kompleksləri, regional klasterləri, eksperimental zavodları göstərmək olar. Onların bir çoxları hələ sovet sistemindən miras qalmış elmi-tədqiqat mərkəzləri şəklində fəaliyyət göstərsədə bu gün onların səmərəliliyinin artırılması istiqamətində mühüm addımların atılması vacib hesab edilir. Bir çoxlarının isə hələ yaradılması, yaradılmışların genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi gələcək regional siyasətin prioritet istiqaməti qismində götürülə bilər. Belə ki, məhz regionlarda elm şəhərlərinin, eksperimental zavodların, biznes inkubatorların,

texnoparkların, innovasiyaların tətqiqi və yerləşdirilməsi, hərəkəti üzrə mərkəzlərin yaradılması qloballaşma şəraitində milli istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması və qeyri-neft ixrac potensialının genişləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən ən vacib tədbirlərdən hesab edilir. Müasir dövrdə regionlarımızda Sumqayıtdan sonra Gəncə, Lənkəran, Qazax şəhərlərinin tərkibində texnopark, texnopolislərin yaradılması və ya onların elm şəhərlərinə keçirilməsi hesabına, o cümlədən orada mövcud olan universitet filialları və institutların elmi ideyaları, elmi məsləhətləri, kitabxana və laboratoriyaları təqdim etmələri, müəssisələr tərəfindən isə maliyyə və material köməkliyi sahibkarlıq strukturlarının elmi-texniki sferaya generasiya edərək elmi-innovasiyon fəaliyyətin genişlənməsinə xidmət etmiş olar. Bu təşkilati formaların yaradılmasının özü institusional - innovasiyon mexanizm kimi dövlətin həyata keçirdiyi və gələcəkdə də davam etdirəcəyi regional siyasətin əsas tənzimləmə mexanizmləri olub davamlı inkişafa xidmət edəcək.

Ümumiyyətlə, regionların davamlı inkişafını təmin edəcək idarəetmə metodları kimi təcrübədə dövlət hakimiyyət orqanlarının regionun sosial-iqtisadi sistemində onun seçilən istiqamətdə sabit inkişafı üçün məqsədyönlü təsiri vasitə və mexanizmlərinin məcmusu çıxış edir. Əsasən inzibati metodların vasitələri kimi göstəriş, qadağa, məcburetmə, icazə tədbirləri çıxış edərək əmr və sərəncamların, qaydaların, normativ-hüquqi aktların yerinə yetirilməsi, reqlamentlərin həyata keçirilməsi, yuxarıdan aşağıya zəruri olan distsiplin və məsuliyyəti aşılایır, dövlətin qanuni inkişafına xidmət etmiş olur. Qeyd etməliyik ki, bu metodun vasitələri bu gün regional proqramların, sosial müdafiə və zəmanətlərin, ekoloji siyasətin, büdcə-vergi münasibətlərinin reallaşmasında əvəzsiz hesab olunur və regional inkişaf prioritetlərini təmin edir. Amma çatışmayan cəhət kimi regional inkişafın yuxarıdan-aşağı təmin edilməsi öz növbəsində sahibkarlığın istiqamətlərinin çox şaxələnməsinə, innovasiya aktivliyinə neqativ təsir etmiş olur ki, bu da həmin vasitələrin təyin və tətbiqi zamanı regionların bütün subyektlərinin və onların məqsədlərinin, dövlətin özünün və həmçinin konkret regionunun

məqsədlərinin nəzərə alınması ilə bahəm, onların iqtisadi səmərəliliyi, məqsədyönlülüyü və aktuallığı baxımından təhlilini vacib edir. Belə təhlil zamanı istifadə olunan daha bir metodun, yəni informasiya-ideoloji metodun vasitələri kimi cəmiyyətin inancları, mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri, qərara hazır olması və verilən qərarların reallaşmasında iştirak dərəcəsi, ona etiraz etməməsi və s. müəyyən edilməlidir ki, bu da dövlətin qərarlarının və regional siyasətin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir, iqtisadi-sosial həyatda baş verən prosesləri sürətləndirmiş olur. İqtisadi motivasiyanı artıran, müstəqil və özhesabına inkişafa zəmin yaradan, maraqların reallaşmasına xidmət edən stimullar qismində çıxış edən qiymət, əmək haqqı, kredit, mənfəət, vergi və digər iqtisadi vasitələr iqtisadi metodlar olaraq regional inkişafa xidmət edən aparıcı metod kimi hələ tam özünü təsdiqləməmişdir. Bunun əsas səbəbi isə transformasiya dövrünün bir qədər uzanması, korrupsiya, inhisarçılıq amillərinin güclü olması, eyni zamanda bu vasitələrə subyektlərin hələ tam hazır olmaması və onlara reaksiyanın ləngiməsidir ki, bu neqativ halların da aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər son dövrlər kəskin artmışdır. Davamlı inkişafa gətirəcək innovasiyon iqtisadiyyatın formalaşaraq reallaşmasına istiqamətlənən bu iqtisadi metodlar fiskal tənzimləmə (vergi tətili, patent və lisenziyaların rüsumlarına güzəştlər, innovasiyalara vergi güzəştləri və s.), müəssisələrin mənfəətinin istifadə və formalaşması mexanizmlərinin təminin tənzimlənməsi (müəssisələrin innovasiya, investisiya fondlarının, amortizasiya fondlarının məqsədli istifadəsi sisteminin formalaşması və istifadə istiqamətlərinin, mexanizmlərinin təyini), bank kreditləri, sığorta, lizinq xidmətlərini əks etdirən maliyyə-kredit stimullarını, dövlət sifariş və kontraktları, kadr hazırlığı siyasəti və s. daha da genişlənərək təkmilləşdirilir. Ümumən qeyd olunan bütün bu və digər dolayı təsir vasitələri regionda bazar münasibətlərinin və rəqabət mühitinin inkişafına istiqamətlənərək regional subyektlərin motivasiya və işgüzarlıq aktivliyinin yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

Onu da qeyd etməliyik ki, yuxarıda sadalanan metodlar (inzibati-bölüşdürücü, ideoloji və ya sosial-psixoloji, iqtisadi) ənənəvi metodlar kimi bu gün

yerli və xarici təcrübədə geniş yayılmış olsa da, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra addımlar atılmaqdadır. İş burasındadır ki, regional idarəetmənin təkmilləşdirilməsi zamanı həm regional hakimiyyət, həm də regionun ərazisində olan müəssisə rəhbərlərinin maraqları, əsasən də zərclərə qənaət, səmərəliliyin artırılması, regionunu xarici mühitin parametrlərinin və dövlət strukturlarının xidmətinə yararlananların tələblərinin dəyişməsinin nəzərə alınması mütləqdir. Belə olan halda isə işçi qrupu tərəfindən kollektiv şəkildə hazırlanmış idarəetmə qərarlarının qəbuluna daha çox diqqət yetirilir. Regional inkişafın belə yeni idarəetmə və tənzimləmə metodları qismində strateji idarəetmə və planlaşdırma, proqnozlaşdırma və fərsətlər, regional «komanda» texnologiyaları, regional inkişafda keyfiyyət metodlarını göstərmək olar.

NƏTICƏ

Həm bu günün tələblərinin , həm də gələcək nəsillərin tələblərinin yerinə yetirilməsinə imkan verən davamlı davamlı inkişafın planlaşdırılması, hər bir normal və inkişaf edən sistem üçün labüd sayılan böhranların və böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılmasıdır. Ona görə gündəmdə olan vacib məsələlərdən biri bu elementin, bizim halda isə konkret regionun ölkə iqtisadiyyatında, ümumiyyətlə həyatında nə dərəcədə vacib rola və təsir imkanlarına malik olmasının təyin edilməsi və davamlı inkişaf baxımından bu problemə yanaşmadır. Regional təcrübədə davamlı inkişafın təmin və tənzimləməsinin səmərəli və əsaslandırılmış vasitə və mexanizmlərinin axtarışı və istifadəsi dövlətin qarşısında duran vacib vəzifələrdən hesab olunur. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsini həyata keçirmək üçün aşağıdakılar zəruri hesab olunur:

- davamlı inkişafın meyarlar sisteminin formalaşdırılması sosial, iqtisadi, ekoloji və institusional bölmələr üzrə təsnifatlaşdırılma və mövcud vəziyyət, ona təsir və reaksiya istiqamətlərində təyin edilməlidir. Yəni regionların davamlı inkişafı ilə bağlı məsələlərə iki nöqtəyi nəzərdən yanaşmaq daha düzgün olar. Birincisi, regionun özünə müstəqil bir sistem kimi baxaraq onun davamlı inkişafını təmin edəcək daxili amillərinə diqqət yetirmək lazımdır. İkincisi, regiona ölkənin, nəhayət, bütün planetin mövcud sisteminin bir elementi kimi baxaraq daha qlobal miqyasda davamlı inkişafı təmin edəcək xarici amillərini müəyyənləşdirmək zəruridir. Belə olan halda isə regionun vəziyyətinə sistemin həyəcanlanma mənbəyi kimi baxmaq daha düzgün olar.

- İqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyası davamlı inkişafın tərkibində olan dəyişikliklər və inkişafın idarə edilməsinin forma və metodlarında olan dəyişikliklər üzərində qurulub. Əgər birinci dəyişikliklər inkişaf prosesinin xüsusiyyətinin dinamikası, davamlılığının şərtləri və meyarları, səviyyəsinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan göstəricilərdən asılıdırsa, ikinci dəyişikliklər

davamlı inkişafın idarəedilməsində istifadə olunan forma və metodların təkmilləşdirilməsini, yeniləşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsini əks etdirir.

- Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət biri-birindən fərqlənən regionlar arasında mövcud bərabərsizliyin minimuma endirilməsi üçün sosial-iqtisadi fəaliyyətin bölgüsü və proposityanın, rifah və resursların dəyişilməsi üzrə davamlı regional inkişaf siyasətini həyata keçirir. Dövlət bu məqsədi həyata keçirmək üçün ölkə ərazisində iqtisadiyyatdakı disproporsiyanın aradan qaldırılması yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və ərazilərinin bərabər səviyyədə inkişaf etdirilməsinə çalışır. Bu baxımdan regionların davamlı inkişafa keçid probleminin konseptual əsaslarını formalaşdırarkən regionun iqtisadi inkişafının ölkənin strateji məqsədlərini müəyyən edən geosiyasi mövqeyi; regionun bütün növ resurslarının parametrləri, onların regionun strateji inkişafının məqsədlərinə uyğunluğu; iqtisadi, sosial və ekoloji fəaliyyətin tənzimlənməsində regionun hakimiyyət orqanlarının səlahiyyət dərəcəsi və onlar tərəfindən istifadə olunan tənzimləmə sisteminin parametrləri, strateji məqsədlərə nail olunma istiqamətləri; regionun istehsal və sosial infrastrukturunun parametrləri və onların strateji məqsədlərə uyğunluğu nəzərə alınır.

- Qeyd etməliyik ki, regionda daxili və xarici mühitin təsiri altında iqtisadi-maliyyə fəaliyyətinin nəticələrində xoşa gəlməz meyllər olduqda regionların qarşısında əsas vəzifə kimi davamlı və səmərəli inkişafa qayıdış və onu təmin etmə durur. Bu vəzifəni həyata keçirmək üçün isə müasir dövrdə təsərrüfatçılığın bütün mexanizmlərindən elə istifadə etmək lazım gəlir ki, davamlı inkişafdan yayınmaya gətirə biləcək arzu edilməz halların qarşısı alınsın. Bu baxımdan müasir dövrdə regionların davamlı inkişaf modelinə keçidin başlıca yolları və mexanizmlərinin təyini həm elmi, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb etməlidir.

- Müasir dövrdə davamlılığın təmin edilməsinə bütün iqtisadiyyatın sabitliyinin və etibarlılığının təmini kimi baxmaq daha düzgün hesab edilir. Bu regional sosial-iqtisadi sistemlər üçün isə daha aktual xarakter alır. Eyni zamanda regional problemlərin həlli artıq tək cə siyasi deyil, həm də iqtisadi, təşkilati və

maliyyə məsələlərində bir sıra maraqların kəsişmə nöqtəsi kimi ortaya çıxır və onların həllini tələb edir. Son dövrlər məhz mərkəzlə regional idarəetmədə səlahiyyətlərin dəyişməsi istiqamətində bir sıra dəyişikliklər müşahidə olunur. Əgər regional idarə etmə sistemlərinin yaradılması bir tərəfdən dövlət idarəetməsinin möhkəmləndirilməsinə yönəldilirsə, digər tərəfdən həm daxili, həm də xarici siyasətin reallaşmasını, əsas sosial-iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasını və həllini nəzərdə tutur. Davamlı inkişafa keçid isə perspektivdə sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin balanslı həllini və təbii-resurs potensialının saxlanmasını təmin etməlidir. Bu isə bir sıra prinsiplərin həllini, yəni ölkənin hər hansı bir böhrandan çıxışı prosesində təbii-resurs potensialından istifadənin sabitliyinin təmini; institusional və struktur dəyişikliklərinin aktivləşməsi və nəticədə yeni təsərrüfat modelinin qurulması ilə yanaşı müasir idarəetmə metodlarının tətbiqini, təsərrüfat fəaliyyətinin ekosistemin tutumluğu həddində qurulması, yəni enerji və resurslara qənaət texnologiyalarının kütləvi tətbiqi əsasında məqsədyönlü iqtisadiyyatın strukturunun, şəxsi və ictimai tələbin strukturunun dəyişməsinə tələb edir.

- İqtisadiyyatda olan qeyri-sabitliklər, enmə və depressiyadan praktiki olaraq davamlı inkişafa keçid müasir antiböhran texnologiyalarının tətbiqini tələb edir ki, bu da onların səmərəli reallaşması prinsiplərinin: məqsədə tədricən nail olunma, komplekslik, nəticəlilik kimi prinsiplərin nəzərə alınmasını vacib edir. Ona görə də ölkənin davamlı inkişafa keçidinin əsas şərtlərindən biri kimi regional davamlı inkişafın təmin edilməsi çıxış edir. Radikal islahatlar həyata keçirən bir dövlət üçün hasil edilmiş resurslardan səmərəli istifadə etmək ön plana keçir. Bu zaman isə özünü təşkil etmə əsas atributlardan biri kimi sistemin formalaşması və inkişafında təkanverici qüvvə rolunu alır. Məhz belə yanaşma, yəni birinin digərinin əksinə deyil, onun tamalayıcısı kimi, bizim halda isə regiona ölkənin tamalayıcısı kimi və davamlı inkişafın təminatçısı kimi yanaşaraq makroiqtisadiyyatın sinergetik (qeyri-taraz) modelləri çərçivəsində baxmaq daha düzgün hesab ediləndir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi bir sıra aktual və zəruri olan məsələlərin həllini –

regionlarla mərkəz arasında maraqların ziddiyyətli olmasının aradan qaldırılmasını, iqtisadiyyatın müxtəlif seqmentlərinin eyni şəkildə regionlarda inkişaf etməsini, regionların sosial fərqliliyinin aradan qaldırılmasını, təsərrüfatçılıq üçün əlverişli mühitə malik olmasını və s. qarşıya qoyur. Bu isə bir-birindən asılı olmayan, bəzən isə rəqib hesab olunan amillərin nəzərə alınmasını şərtləndirir ki, onları çox zaman proqnozlaşdırmaq çətin olur, hətta bəzi hallarda mümkün hesab edilmir. Ona görə davamlı ola biləcək iqtisadiyyatın miqyasının müəyyənləşdirilməsi, yəni onun təminin ekoloji sisteminin mövcudluğu, resurların səmərəli, ədalətli və tam istifadəsi, təbii kapitalı adekvat nəzərə alaraq resursların zaman üzrə düzgün bölüşdürülməsi önəmlidir.

- Müasir dövrdə bazara iqtisadiyyatın fundamenti kimi yox, texnoloji, sosial, ekoloji və mədəni fundamentin üzərində qurğu kimi baxmaq lazımdır. Onda qloballaşan dünyada biz artıq milli iqtisadi idarəetmənin tədricən yerli idarəetmələrə keçdiyini müşahidə edə bilərik. İslahatların geniş miqyasda aparıldığı bir dövrdə məhz dövlətin regional iqtisadi siyasəti yüksək səmərəli iqtisadiyyatın yaradılması strategiyasına əsaslanmalıdır. Ona görə də fikrimizcə, regional iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas müddəalarına məqsədyönlü elmi-texniki struktur və investisiya siyasətinin aparılması, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, iqtisadiyyatın yenidənqurulması dövründə sosial problemlərin həlli; iqtisadiyyatın real sektorunun iş fəaliyyətinin stimullaşdırılması daxil edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının qəbul olunmuş qanunları və digər hüquqi-normativ aktları. 2002-2013-cü illər üzrə.
2. «Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»(2004-2008-ci illər) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilib
3. «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilib
4. Azərbaycanın regionları, 2013. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, Səda, 2013, 654 s.
5. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün 2010-cu il uğurlu olmuşdur. «İqtisadiyyat» qazeti 21-25 yanvar 2011-ci il
6. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı «Nasir» nəşriyyatı, 2002, 447 s.
7. Aliyev I. «İqtisad elminin strateji problemlərinə dair». «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
8. Babayev Ə.P. «Milli iqtisadiyyat və milli iqtisadi model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfrans plenar iclasının materialları, II kitab, «Milli iqtisadi modellər: mahiyyəti, formalaşma xüsusiyyətləri və dünya təcrübəsi», «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, Bakı 2007, 318 s.
9. Bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir vəziyyəti və inkişaf problemləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri (kollektiv monoqrafiyası) Bakı. Elm, 1998, 497 s.
10. Bayramov Ə.I. Regional iqtisadi inteqrasiya: İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı. Bakı, Azərnəşr, 1997. S. 31.
11. Bayramov Ə.I «Uğur modeli: effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılması problemləri», «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfrans plenar iclasının materialları, III kitab, «Qloballaşma və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası», «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, Bakı 2007 , 286 s.
12. Budaqova J. Əhalinin təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı ümdə vəzifələrdən biri kimi. «İqtisadiyyat» qazeti 21-25 yanvar 2011-ci il
13. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005, s.
14. İmanov Q., Həsənlı R. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı «Elm», 2001. S. 247.
15. Kərimli I. İstehsalla bazarın funksional əlaqələndirmə vasitələri. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf

- modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
16. Manafov Q. Keçid iqtisadiyyatı-sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşmasının zəruri mərhələsidir. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 s.
 17. Mahmudov M.M., Mahmudova I.M. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi, Dərslük. Bakı. «İqtisad Universiteti», 2011, 370 s.
 18. Meybullayev M. X. Keçid dövrü və milli iqtisadiyyatın formalaşmasının xüsusiyyətləri. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 s.
 19. Milli Məclisdə hökumətin hesabatı dinlənilmişdir. «İqtisadiyyat» qazeti 18-30 mart 2011-ci il
 20. «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. «Regional siyasət və davamlı iqtisadi inkişaf» IV cild, Bakı, «İqtisad Universiteti», 2007
 21. Nadirov A. Müstəqillik regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafının əsas yoludur. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
 22. Novruzov V. Heydər Əlifevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası fəaliyyətdədir. İqtisadiyyat və həyat jurnalı, №1-3, 2002. Səh 69-88.
 23. Nuriyev Ə.X. Regional idarəetmənin əsasları. Bakı «Elm, 2007», 428 səh.
 24. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Nurlan nəşr. Bakı 2004.
 25. Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı 2003, 317 s.
 26. Səfərov S. H. Əliyev kursu yeni keyfiyyət halında: «İqtisadiyyat, siyasət, dinamizm, problemlər, perspektivlər». Bakı, 2005, -395 s.
 27. Şəkəraliyev A.Ş. Büdcə gəlirlərinin artırılmasında vergi siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
 28. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı. Statistik məcmuə. 2011-yanvar. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. 2011, 498 s.
 29. Yusifov C. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məsələləri. «İqtisadiyyat» qazeti 4-10 dekabr 2009-cü il
 30. Yunusov S. Azərbaycan içkilərinə dünyada tələbat böyükdür. «İqtisadiyyat» qazeti 11-17 fevral 2011-ci il
 31. Hacıyev Ş. H. «Heydər Əliyev Azərbaycanın milli-iqtisadi inkişafının uğur modelinin yaradıcısıdır», «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfrans plenar iclasının materialları, I kitab, «İqtisad

- Universiteti» nəşriyyatı, Bakı 2006 , 140 s.
- 32.Həsənov R. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı, 1998, s. 102.
 - 33.Rzayev I.M. Azərbaycan respublikasında regionların cavamlı sosial-iqtisadi inkişafı : mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı, «Elm», 2010, 468 s.
 - 34.Əliyev A., Şəkəraliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı, Az.DIU, 2002, s. 420.
 - 35.Əlirzayev Ə.Q. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər, Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2005, 356s.
 - 36.Ələsgərov A., Haqverdiyeva S. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası: reallaqlar və problemlər. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
 - 37.Əhmədov M. A.Transformasiya şəraitində Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar modelinin konseptual əsasları. «Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı 2010, 982 səh.
 - 38.Əhmədov M. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı 2003, s. 520. Xarici dildə
 - 39.Abalkin L, Ivançenko V., Karpuxin D., Latışeva T. Panorama gkonomičeskoy perestroyki. M., 1989, s. 286.
 - 40.Abbasov A., Kuliev T. Gkonomika v usloviəx neopredelennosti. Baku, «Dom skazki», 2002, 110 s.
 - 41.Abbasov Ç. Gkonomika Azerbaydcana na putəx qlobalizaüii: predposilki i posledstviə, Baku, 2005, 498.s.
 - 42.Albeqov I.M., Emüov R.Q., Xolopov A.V. Qosudarstvennaə gkonomičeskaə politika: opit perexoda k rınu. Pod red. A.V.Sidoroviça. Moskva, Delo i Servis, 1998, s.33.
 - 43.Anoşkına E.L. Reqionosozidanie: instituüionalğno-gkonomičeskie osnovi: monoqrafia. M.Akademiçeskiy proekt; Qaudeamus, 2006.str.304.
 - 44.Bunkina A. Naüionalğnaə gkonomika. M., Delo, 2002, s.47.
 - 45.Bobilev S.N.İndikatorı ustoyçivoqo razvitia: reqionalğniy aspekt. Posobie po reqionalğnoy gkoloqičeskoy politike. M. Akropolğ, ÜEPR, 2007.s.60
 - 46.Vasilğev V.P. Qosudarstvennoe requlirovanie naüionalğnoy gkonomiki, Uçebno-metodiçeskoe posobie, M, UNÜDO, 2002, s.10.
 - 47.Qadçiev Ş. Azerbaydcan na puti k mirovomu soobhestvu: strategia vneşnegkonomičeskoqo razvitia. Kiev, 2000, s. 137, 124.
 - 48.Qavrilov A.I. Reqionalğnaə gkonomika i upravlenie. Uçeb. posobie dlə vuzov.M.ÖNITI-DANA, 2002, str.298.